

VIROVECZ NÁNDOR

SZÁMÚZETÉSTŐL FŐKAPITÁNYSÁGIG

Balassa Menyhárt és az erdélyi hatalomváltás (1549–1552)

From Exile to captaincy

Menyhárt Balassa and the change of rulership in Transylvania (1549–1552)

In the mid-16th century Hungary was a battlefield for the fighting of the Habsburg, the Szapolyai and the Ottoman empires. King Ferdinand I wanted to seize the eastern country-part and Transylvania, the two territories which were made an Ottoman vassal land by the Szapolyai political legacy. Queen Isabella and the infant John Sigismund were the legitimate and elected sovereigns of the country-part, but the real ruler of the land, controlling the governance, was György (Utješenić/Utješenić) Fráter.

Parallel to his expansion goals, Ferdinand tried to strengthen his Kingdom in Hungary. His efforts included the construction of an anti-Ottoman border defence system, whose future fortifications were put under the authority of the royal chamber.

Menyhárt Balassa (Melchior Balassa), a high-ranking Hungarian nobleman, was famous for switching parties between the two rulers. He played important roles on both sides during the years of the rulership change. As a result of his unpredictable political orientation his fortresses in Northern Hungary were confiscated, and he had to flee to Transylvania. During the years of the rulership change he held high offices first on the Szapolyai side, then in the Habsburg administration. His engagement was motivated by personal interests and the aim to protect the country-part. In addition, he was presumably influenced by the contact taken up with the Turks and by his injury which overshadowed everything. Tracing Balassa's engagement helps to understand the unstable situations and sometimes absurd phenomena of these years.

Keywords: Transylvania, Kingdom of Hungary, Ottoman occupation, Habsburg Empire, border defence system, Menyhárt Balassa, György Fráter, Ferdinand I, János Szapolyai, Queen Izabella, János Zsigmond

A XVI. század derekán lejátszódott magyarországi események összefüggései részleteikben kevésbé ismertek. A váradi béke értelmében I. (Szapolyai) János király halála után a keleti országrészek I. (Habsburg) Ferdinánd király uralma alá kerültek volna, de a János király politikai örökségébe lépő Fráter György (Utješenić/Utješenić), a Szapolyai-párton tevékenykedő főurak és Szulejmán szultán hódításai megakadályozták ezt. A hasonló céllal megkötött gyalui egyezmény Buda 1542. évi sikertelen ostroma miatt szintén nem érthette el célját. Végül csak az évtized végén, 1549-ben alakultak úgy a hatalmi tényezők, hogy Fráter György is hajlott Ferdinánd hatalmának keleti irányú kiterjesztésére, amit a nyírbátori egyezmény keretein belül kívántak megvalósítani. Azonban a Barát nélküli szűkebb Szapolyai-párt, (Jagelló) Izabella királyné és a környezetét alkotó többségében rokoni szálakkal is összekapcsolt főurak mindent megtettek hatalmuk megőrzése érdekében. Végül 1551 augusztusában az özvegy királyné és II. (Szapolyai) János Zsigmond királyfi távozni kényszerült Erdélyből, és bár Ferdinánd uralma átvészelte az oszmánok 1552. évi

hadjárata, az a későbbiekben mégsem bizonyult tartósnak, így a Szapolyai család 1556-ban visszatérhetett az oszmán vazallus államba.

Ferdinánd király részéről a hatalomátvétel, Izabella királyné részéről pedig a hatalom megőrzése a céljaikat támogató főurakon múlt. A vizsgált időszak politikai kultúráját, meghatározó körülményeit és viszályait gyarmati Balassa Menyhárt¹ (1511–1568) szereplése kiválóan érzékelteti. A hatalmi struktúra képlékenységét és instabilitását mutatja, hogy a főúr néhány év leforgása alatt Ferdinánd, Izabella és Fráter György pártján egyaránt tevékenykedett. A korszak sajátos jellemzője, hogy mindezek ellenére a politikai paletta meghatározó eleme tudott maradni, és mindegyik hatalmi tényező a saját táborában kívánta őt látni. Magatartásának vizsgálata során mellőznünk kell a későbbi elítélő véleményeket, mivel azok már a megszilárdult és rendezett viszonyok szellemében születtek. Történeti és irodalmi hagyományunkban nagyrészt ezeknek köszönhetően válhatott személye a mohácsi csatát követő főúri politikai kultúra talán leghírhedtebb képviselőjévé.²

A főúr szerepének megvilágítása és ezzel együtt árnyalása, a motivációk és mozgatórugók feltárásának kísérlete ezeknek a bonyolult és abszurdításokban bővelkedő éveknek a megértéséhez is közelebb visz bennünket.

A Balassa fivérek szerepvállalása a kettős királyság idején

A Balassa név a mohácsi csata előtti királyi udvarban sem volt ismeretlen. A csatában elesett Balassa Ferencnek az országos főméltóságot jelentő horvát-szlávon báni tisztelet sikerült elérnie, és II. Lajos királynak követként teljesített szolgálatokat.³ Hét fia közül Imre került legkorábban országos méltóságba. A Mohácsot követő szélesebb mozgástér adta lehetőségeket kihasználva, János király országában Maylád Istvánnal együtt viselte az erdélyi vajdai címet, megőrizvén ezáltal a családi presztízst. A váradi békét, majd János házasságát követően pártot váltott, és testvéreivel – Maylád terveinek árnyékában – a Ferdinánd király hatalomátvételét előmozdítani célzó főúri szervezkedés vezéralakja volt.⁴ Maylád oszmán fogságba hurcolása, János halála és az erdélyi állam alapjainak lefektetése után Imre már Ferdinánd vajdajaként kényszerült Erdélyből elmenekülni, odahagyott birtokaiért és hűségéért végül évjáradékkal lett pótolva.⁵

Az ifjú Balassa János – Balassi Bálint apja – az 1540-es évektől apródként szolgált a bécsi udvarban, ahol a Balassákra oly jellemző virtus természetén hamar megmutatkozott a Don Francesco Lassóval történt konfliktus során. 1550-ben Zay Ferenc mellett emberpróbáló időkben viselte a szolnoki kapitányságot, majd megszerezte a zólyomit,

¹ Életútját röviden ismerttem: *Virovecz* 2013. Balassa vezeték- és keresztnéve többféle változatban használatos. A történettudomány a modernebb Menyhárt alakot a XIX. század második felétől használta, az utóbbi pár évtizedben tért vissza a XVI. századi kortársak között is gyakoribb Menyhárt változat. A következtetesség elvét szem előtt tartva, a továbbiakban a Menyhárt alakot követem, amelyet végrendelete szerint ő is használhatott. *Géresi* 1885. 375–376. o.

² Viselt dolgait, jellemét és környezetét szatíra formájában adja elő a „Komédia Balassi Menyhárt árultatójáról, mellyel elszakada a magyarországi második választott János királytól” című drámai emlékiünk. Kronológikus, helyenként téves életrajzi háttérrel ellátott betűhű kiadása: *Kardos* 1960. 615–631. o.

³ *Pálosfalvi* 2009. 254. o.

⁴ A témához lásd: *Szabolcsi* 1970. 300–320. o.

⁵ *Fallenbüchl* 1988. 77. o. A király 1544. október 1-jén kelt oklevelében Imrének 2400 forint évjáradékot rendelt ki. MNL OL P 1767 3. csomó, 10. tétel.

de ennél fontosabb, hogy 1555-ben a bányavidéki főkapitányságot nyerte el.⁶ Hírnevére a Dobó István és az ő nevével jelzett „összeesküvés” vetett foltot, és noha Lengyelországba kényszerült menekülni, életének utolsó éveit újra királyi kegyben tölthette. János a katonai erények mellett kiváló műveltséget is a magáénak tudhatott; itáliai, német és lengyel kapcsolatain túl Sir Philip Sidneyvel is baráti viszonyt ápolt.⁷

Balassa Zsigmond Diósgyőr, a néhai Ország László javai és a bozói prépostság megszerzésével meghatározó tényezővé vált, és a belháború viszontagságai ellenére majd húsz éven át (1526–1545) Borsod vármegye főispánja tudott maradni.⁸

Balassa Menyhárt először 1532-ben tért át János pártjáról Ferdinánd oldalára, és Hont vármegye főispáni címét szerezte meg.⁹ A belháború hullámváza alatt János király fogásába került, de szabadulásával egyben vissza is tért az ő oldalára, és a váradi békét megelőzően már a király tanácsosaként találkozhatunk vele.¹⁰ Hangsúlyozni kell szerepét az 1539–40-es összeesküvésben, amely már rámutat a testvérek egymáshoz való viszonyára, ami közös akciókhoz, együttműködéshez vezetett. Lodovico Gritti meggyilkolásakor Imre, János és Menyhárt együtt voltak Erdélyben.¹¹ Az 1539–40-es szervezkedést családi akciónak is tekinthetjük, amelyben Imre, Menyhárt és Zsigmond egyaránt szerepet vállalt. A fivérek nem haboztak kiállni János öccsük mellett, amikor az a spanyol Lassóval szembekeült, sőt V. Károly német-római császárnak is kifejtették véleményüket az ügygel kapcsolatban.¹² Menyhárt az 1540-es években Imrével és Zsigmonddal, az azt követő évtized északkeleti várháborúiban pedig Jánossal több katonai akcióban működött együtt.¹³

A Balassa fivérek az 1530-as évek elejétől aktív politikai szerepet vállaltak mind a Habsburg, mind a Szapolyai oldalon. A bécsi királyi udvar, a felföldi és az erdélyi országrész egyaránt a családi és személyes érdekérvényesítés színterét jelentette. Állásfoglalásukat elsősorban érdekeik előmozdítása határozta meg, amelyre a hadiszerep, a főúri szövetségek és a királyi donációk voltak a legnagyobb befolyással. Katonai rátermettségüket, diplomáciai érzéküket egyaránt kamatoztatták, és a közigazgatásban is igyekeztek lehetőleg biztos pozíciókat szerezni.¹⁴ A család sikerességének nem elhanyagolható titka továbbá, hogy rendkívül átgondolt házassági politikát követtek. Birtokaik három hatalom határán feküdtek, s a kor politikai kultúrájának szerves részét alkotó pártváltásokat is gyakorta alkalmazták. Alakjaikra leginkább a reálpolitikus jelzőt lehet használni.

A fivérek közül Menyhárt az 1540-es évek végére a Habsburg, a Szapolyai és az oszmán területek határvidékén komoly pozíciókhoz jutott. Ehhez jelentős mértékben segítette hozzá előnyös házassága: az 1542-es pesti ostrom során elesett Lévy Gábor özvegyét, Thurzó Annát vette el feleségül. Mivel így a kiskorú Lévy János gyámja lett, Léva vára, illetve

⁶ *Kőszeghy* 2008. 54., 66., 68., 73. o.

⁷ *Kőszeghy* 2008. 136., 146. o.

⁸ *Inscriptio Arcis Dyosgeur magnifico Sigismundo Balassa facta. MNL OL A 57 Vol. 2. fol. 1–2.; Fallenbüchl* 1994. 71. o. Diósgyőr és a Balassák kapcsolatához bővebben: *Bessenyei* 1997.

⁹ *Donatio honoris comitatus Hontensis Melchiori Balassa. MNL OL A 57. Vol. 1. fol. 208.*

¹⁰ *Buzási* 1979. 82. o.; Johann Wese levele I. Ferdinánd királynak, Körmöcbánya, 1537. július 26. *Károlyi* 1878. 758–760. o.

¹¹ *Bunyitay* 1904. 381–382. o.

¹² *Kőszeghy* 2008. 54–55. o.

¹³ 1540-ben Fráter György csapatait Menyhárt és Zsigmond szétverte. *Mályusz* 1923. 288. o. Ugyanők 1545-ben Bebek Ferenc ellen támadást indítottak, amellyel Fráter György bízta meg őket, mivel Bebek tizedbérletek-ből származó jövedelemmel adósa volt neki. *Fráter György* leveles könyve, 250–251. o.

¹⁴ A család érvényesülésének elsődleges területei Hont, Zólyom, Nógrád és Borsod vármegyék voltak.

a Hont és Bars vármegyékre kiterjedő uradalom a kezére került. Sikertelen megszereznie Bars vármegye főispáni címét is, de a birtokoknál és tisztségeknél fontosabb, hogy ezzel a házassággal a tágabb értelemben vett Szapolyai rokoni körbe került be. Lévay Gábor édesanyja ugyanis az a Petrovics Anna, aki János király unokatestvérének, Petrovics Péternek a lánytestvére volt. Balassa tehát a kis Lévay Jánosnak, Petrovics Anna unokájának lett a gyámja.¹⁵ Ezzel voltaképpen a keleti országrész feletti főhatalmat gyakorló család rokonságába került be.

Birtokai Esztergom oszmán kézre kerülését követően (1543) végvidékké váltak. Noha sikeres védelmet folytatott, a családi központot jelentő Léva egyre inkább végvári szerepbe került.¹⁶ Éppen ezért a hegyvidéki fekvéséből adódóan jóval biztonságosabb Hont megyei vár, Csábrág megszerzése igen előnyösnek mutatkozott számára, amelynek pontos körülményei még tisztázatlanok. A vár korábbi ura, Pálffy Péter egy olyan üzletet kötött Balassával, ami jogi szempontból támadható volt, és az udvar később ezt fel is használta ellene. Hasonlóképpen a biztonságosabb pozíciók kiépítése vezérelhette abban, hogy a Selmecbánya előterében magasodó Szitnya-hegyen várat építtetett. Mindemellett nem maradhat előttünk észrevétlenül Balassa orientálódása a bányák irányába.

A főúr az 1540-es évek végére részben a családi kapcsolatokat, részben a Habsburg és Szapolyai oldal között fennállt háborús viszonyokat kihasználva, jelentős pozíciókra tett szert az oszmán hódoltság előterében. Ezek megőrzése és érdekeinek érvényesítése azonban (több kortárs főúrhoz hasonlóan) gyakran törvénytelenül ment végbe, főleg azért, mert az ország területéről hiányzott az erős központi és végrehajtó hatalom. Könnyű prédát jelentettek számára az egyházi javak, de a bányavárosok és a vármegyei adószedők sem lehettek tőle biztonságban.¹⁷ Hatalmaskodásai miatt az országgyűléseken rendszeresen panaszkodtak rá.¹⁸ A kettős királyságból eredően Nyáry Ferenc is viselte a Hont főispánja tisztségét, és a vármegyét, annak ellenére, hogy még hivatali esküt sem tettek, megosztották egymás között, amit aztán felszólításra sem voltak hajlandók egyesíteni.¹⁹ A hasonló ügyek közül több is kimerítette a felségsértés fogalmát, de nem számítottak kirívóaknak. A közállapotokat jellemzi, hogy Thurzó Elek királyi helytartó és maga Ferdinánd király is csak ígéretet tudott tenni a helyzet rendezésére.

A főúr személyes hatalmi építkezése sikeres volt egészen az évtized végéig, amikor érdekkellentét támadt közte és az udvar között.

¹⁵ Horn 2012. 34., 36. o. Ezúton köszönöm Horn Ildikónak a tanulmány írásakor nyújtott segítségét.

¹⁶ Az 1544-ben Esztergomból indult oszmán sereg Lévát támadó akciója valójában Balassa elleni büntető-hadjáratnak indult, amelynek célja a főúr fogságba ejtése és véleményem szerint egyben a vár elfoglalása volt. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeleteiből kiderül, hogy Balassa korábban már rajtaütött a Budára és Pestre élelmiszert szállító rájákon. *Dávid – Fodor* 2005. 25–27. o. Balassa éberségének köszönhetően a vállalkozás kudarcba fulladt, az oszmánok visszavonultak, majd a portya hírére érkező Thury György és Nyáry Ferenc csapatai mértek rájuk vereséget. A kalandról Istvánffy kivül (*Istvánffy története*, 111–113. o.) Tinódi számolt be részletesen. *Tinódi Énekei*, XIX. ének. Az szalkai mezőn való viadalról. 465–476. o.

¹⁷ *Bunyitay* 1906. 118., 282. o. Johann Wese már említett levelében többek között azt is megjegyezte, hogy Balassa Korpona városát akarta hódoltatni. *Károlyi* 1878. 758–760. o. Menyhárt és Zsigmond emberei ekkoriban már rendszeresen hatalmaskodtak a városon. *Matunák* 1899. 72–75. o. A bányavárosok nemesfémszállítmányain történt rajtaütések Istvánffynál: *Istvánffy története*, 124–125. o. *Forgách* Emlékirat, 24. o. Az adó elutalajdonítására forrás még: MNL OL P 1815 14. csomó, 21. tétel. A Balassa család története, 1157–1659. (Kézirat.) fol. 151–152.

¹⁸ *Fraknói* 1880. I. k. 210–212. o.

¹⁹ *Fraknói* 1880. II. k. 115–116., 143. o. Balassa 1549-ig viselte Bars és Hont vármegye főispáni címét.

Az 1549. évi hadjárat okai és előzményei

1549 tavaszán Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok vezérlete alatt vármegyei és zsoldos katonaságból álló kb. 5000-5500 fős hadsereg intézett támadást Balassa Menyhárt három vára, Szitnya, Léva és Csábrág, illetve a Basó Mátyás hatalmában lévő murányi vár ellen.²⁰

A kortárs történetírók szerint a Balassa elleni katonai akció kiváltó okai elsősorban a fentebb már ismertetett hatalmaskodások voltak. A hadjárat megindítását azonban Salm főhadparancsnok mással indokolta. A királlyal és a nyírbátori tárgyalások előkészítésében érintett Fráter Györggyel váltott levelei egyaránt arról tájékoztatnak, hogy Balassa nem volt hajlandó Ófelségének átadni Csábrág várát.²¹

Az ügy – mint a hadjáratot kiváltó ok – csak tágabb kontextusba ágyazva érthető meg. 1548 tavaszán Várday Pál esztergomi érsek-helytartó és tanácsosai kidolgoztak egy tervezetet, amely a Duna menti végvárakban szükségesnek ítélt katonaság létszámát tartalmazta.²² A „dunántúli” várak között feltüntetették Gyarmatot, Lévát és Csábrágot is, mint a kiéptülő védelmi vonal fontos elemeit.²³ A főúr várait tehát a végvárrendszer leendő tagjainak szánták, amelyeket a bányavárosok közvetlen előterében bástyákként képzeltek el az oszmánok további előretöréseivel szemben. A tervezet szerint az uralkodó kiemelt jövedelemforrásainak védelmében felettébb fontos szerep jutott volna azoknak. Ferdinánd királynak a védelmi vonal kiépítését és hatalmának keleti irányú kiterjesztését szolgáló koncepciójában szerepelt Eger megszerzése is. A kincstár kezére Perényi Péter fogsága idején, 1548 júniusában jutott az erősség.²⁴ Várday és Salm a vár kamarai átvételéhez Balassa csapatainak segítségét is igénybe vette (Serédy Gáspár és Bakith Péter mellett).²⁵ Ez az akció akár fenyegető előjel lehetett volna Balassának, ugyanis nyilvánvaló volt, hogy Egerhez hasonlóan az ő várait is a védelmi rendszerbe kívánják integrálni, kezelésüket pedig kamarai igazgatás alatt képzelik majd el.

Balassa jól látta helyzetét. A kezén lévő mindhárom vár birtoklása körül adódtak jogi problémák, és a közelgő országgyűléstől nem számíthatott elnézésre. Léva birtoklásával voltaképpen Léva Jánost szorította ki örökségéből. A szitnyai várat önhatalmúlag épít-

²⁰ Basó Mátyás kalandorként igyekezett betörni a térség meghatározó urai közé. *Istvánffy* *Históriája*, 123–124. o.; *Sarusi Kiss* 2008. Az ekkor Szapolyai-párti Bebek Ferenc nyilván bosszúból és emellett a várható nyereségek-től vezérelve, a hadjárat megindulása előtt átpártolt Ferdinándhoz, és az akcióban gyalogos kapitányként szolgált. *Korpás* 1999. 5. o. A Bebek és Balassa közötti ellentétet a már említett 1545. évi konfliktus jelentette, de Basóval is ellenséges volt a viszonya az egymás ellen elkövetett hatalmaskodások miatt. *Istvánffy* *Históriája*, 124. o.

²¹ „...ut si forte Melchior Balassa arcem Chabrag reddere recusaret, mox ad executionem contra eum cum gentibus Vestrae Majestatis procederem.” Várday Pál és Niklas Graf zu Salm levele I. Ferdinánd királynak. Pozsony, 1549. január 23. MNL OL X 896 és „...si is retinere arcem Chabragh et suae Mis iustitiaeque contra latas sententias repugnare perget...” Niklas Graf zu Salm levele Fráter Györgynek, Pozsony, 1549. március 16. *Károlyi* 1879–1880. 57–96. o. és VI. közlemény. *Károlyi* 1880. 497. o.

²² A katonaság Nádasdy Tamás dunántúli országos főkapitány, illetve Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok szolgálatában állt. A tervezetnek a Dráva és Duna közé eső területre vonatkozó részét lásd: *Pálffy* 1999. 103–104. o.

²³ Emellett Gyarmatnál hozzáfűzték, hogy Balassa kész Ófelségének átadni azt. „Gyarmatth – equites 25, pedites 50 – Paratus est dominus Balassa tradere ad manus Suae Majestatis, cum omnibus pertinentibus...” MNL OL X 896 Fasc. 55. fol. 158r.

²⁴ *Gyárjás* 1880. 19. o.

²⁵ Az 1548. május 28-án Pozsonyban kelt szerződés Niklas Graf zu Salm és Várday Pál aláírásával: MNL OL P 1815 24. tétel, fol. 92.

tette, katonasága rendszeresen zaklatta a bányavárosok polgárait és a kereskedőket. De az igazán kényes és veszélyes ügy Csábrág birtoklása körül alakult ki.

A Hont vármegye északkeleti részén található vár urai a XVI. század első felében sűrűn cserélődtek.²⁶ Pálffy Péter a várat a zselízi nemesi kúriával együtt 1535-ben megvette Erdődy Pétertől, akinek korábban örökségét képezték ezek a birtokok.²⁷ Balassának – aki ekkorra már Bars és Hont vármegyék legnagyobb urává nőtte ki magát – Csábrág megszerzése több szempontból is előnyösnek mutatkozott. A hegyvidéki, csekély erővel is jól védhető vár birtokba vételét a hatalmi pozíciók megerősítése mellett a már említett védelmi megfontolások indokolták. Az alacsonyabb fekvésű Léva, Esztergom oszmán kézre kerülését követően a portyák hatósugarába került, s nem jelentett biztonság otthont. Hogy a fentebb megnevezett birtokok pontosan mikor és hogyan kerültek Balassa kezébe, egyelőre nem lehet tudni. Ismeretes, hogy a korponai polgárok 1545-ben az ipolysági konventnél tiltakozásukat fejezték ki Pálffy tervével szemben, amely szerint el akarta adni vagy cserélni a várat. A bányaváros tiltakozási alapját az jelentette, hogy a csábrági váruradalom bizonyos tartozékai fölött pereket nyert.²⁸

További támpontként szolgál Balassának Pálffy Péterhez írt levele, amely noha csak részleteiben világítja meg a kettejük között fennállt viszonyokat, de így is fontos adalékokat tartalmaz.²⁹ Kiderül, hogy a két fél a csábrági és zselízi birtokokról már korábban szerződést kötött, de a kölcsönös anyagi tartozások miatt ennek megvalósítása késett. Balassa a szóban forgó birtokokkal kapcsolatos oklevelek átadását és a törvényes átruházást jelentő bevallást kívánta, Pálffy azonban az erre vonatkozó határidőt nem tartotta be, arra hivatkozván, hogy Balassa még tartozik neki. A zselízi birtok kapcsán felmerült pénz- és jogügyletek rendezéséhez Balassa Muthnoky Mihályt (az esztergomi érsek provisorát) és Kálnai Imrét is bevonta volna, sőt, Pálffy számára felkínálta Csábrág visszaadásának lehetőségét is.³⁰

A főúr minden bizonnyal tudta, hogy a birtokot perek terhelik, ezért kérte olyan határozottan a bevallással együtt a jogi védelmet. A levél keltezésekor minden bizonnyal már Balassa kezében volt a vár, ugyanakkor az sem kizárt, hogy a fenyegető hangvétel következménye volt annak elfoglalása, mint kényszerítő intézkedés.³¹ Pálffy az ügyet hamarosan megírta Ferdinánd királynak. Felelegette az 1535-ös adás-vételt, tudatta vele,

²⁶ A Balassa család birtokába a vár először még Mátyás király uralkodása idején, egy házasság révén került. *Bakács* 1971. 48. o.

²⁷ *Neumann* 2007. 96. o.; *Pálffy* 2003. 23. o. A későbbi események értékeléséhez fontos kiindulópontot jelent, hogy Erdődy Péter nem vette figyelembe Erdődy Istvánnak az eladással szemben ellentétes tartalmú végrendeletét.

²⁸ *Matunák* 1899. 73. o.

²⁹ „Továbbá, hogy k[egyelmed] a vallást úgy tegye, hogy mindenek ellen, kik Csábrágot (chabragot), avagy tartományát perelnék (perlenek), hogy engem k[egyelmed] az ő perek és keresetek ellen megoltalmaz, Zselíztől (Seljztýwl) elválnán... De hogy én semmiben igaznál egyebet nem kívánok, ezzel bizonyítom meg, hogy én Kálnai Imrét (kálnay Imrehet) fogom és Muthnoky Mihályt (mwtnoký mýhalt). Viszont k[egyelmed] is fogjon két embert és közhelyen lássák meg... Kit, ha k[egyelmed] művelni nem akar, ím, másszor is kérem és intem és emlékeztetem ke[gyelme]det, hogy k[egyelmed] a kegyelmed fogadása szerint adja meg az én pénzemet, én visszaadom Csábrágot (chabragot), kit, ha kegyelmed nem művel, nem tudom harmadszor mint emlékeztessenem ilyen barátságosképpen erre.” Balassa Menyhárt levele Pálffy Péternek, Léva, 1546. július 13. OSZK Kt. MNy. 42.

³⁰ Muthnokyról bővebben lásd: *Laczlavik* 2012.; *Szentmártoni Szabó* 2003. 6–10. o. Kálnai Imréhez lásd: *V. Kovács* 1970. 661–667. o.

³¹ Istvánffy szerint „Csábrágot, kihányván erőszakkal Pálffy Péter gondviselőit belőle, elfoglala”. *Istvánffy*

hogy Balassa később megvette tőle a várat, és azt is, hogy bevallást kíván tőle, továbbá ismertette a zselízi uradalommal kapcsolatos problémát.³² Hogy a vár Balassa kezébe foglалás útján jutott-e, nem egyértelmű. A jelek arra utalnak, hogy Csábrág megszerzését a Balassa és Pálffy között megkötött adásvételi szerződés és a jogi keretekhez való ragaszkodás is megelőzte, amely inkább törvényes módon lezajlott tulajdonosváltásra enged következtetni.

A támadható és problémás helyzet miatt Balassa még az országgyűlés előtt igyekezett pontot tenni az évek óta rendezetlen ügy végére. Szeptemberben személyesen megjelent Bécsben a királynál, ahova Pálffy Pétert is elvárták.³³ A találkozóról nem áll rendelkezésre több adat, de ha meg is valósult, akkor sem juthattak konszenzusra. A király és az udvar hozzáállását az ilyen jellegű problémákhoz az 1548. évi novemberi országgyűlés határozatai híven tükrözik, amelyek a jogtalanul elfoglalt várak és birtokok visszaadásáról, illetve az újonnan és a király engedélye nélkül épült erősségek lebontásáról rendelkeztek.³⁴ A felsorolásban Szitnyát név szerint feltüntették, és ez Balassa számára is egyértelmű üzenet volt.

A Csábrág-ügy érdekessége, hogy egészen az 1549-es hadjáratig, pontosabban az azt megelőző évben lezajlott országgyűlésig nem váltott ki hivatalos intézkedést. A főúr ellen küldött sereg spanyol kontingensében tábornesterként jelen volt Bernardo de Aldana, akinek a védelmében készült emlékiratból az előbbi problémás tulajdonlási ügyek mellett másról is értesülhetünk. A napló szerint Balassa 9000 forint értékű zálogbirtokként kezelte Csábrágot és a Szitnya-hegyen magasodó várat, amelyeket nem akart visszaadni akkor sem, amikor a király már megküldte neki az említett összeget.³⁵ Az országgyűlés ide vonatkozó törvénycikkei és az Aldana-napló közötti ellentmondást az oldhatja fel, ha megkockáztatjuk, hogy a napló téved, s a szerző összekeverhette a szóban forgó várakat. Ez esetben a zálogból kiváltani tervezett vár egyedül Csábrág lehetett, mivel Szitnya lebontásra volt ítéltve.³⁶ Ezt igazolja az is, hogy Thurzó Ferenc nyitrai püspök 10 100 forintot ajánlott fel előbbi visszaváltására, Balassa azonban ezt megakadályozta.³⁷ A főúr ezzel voltaképpen visszautasította az üzleti ajánlatot. Ezek után a király és tanácsadói számára nem maradt más hátra, mint találni egy olyan jogi hézagot, amellyel megfoghatják őt. Ekkor vették elő a közte és Pálffy között évek óta húzódó ügyet, amelynek értelmében a főurat a törvénytelen várfoglalók közé sorolhatták. Balassa személye valójában a végvárrendszer kiépítésében vált akadályozó tényezővé, és eltávolításához végül a Csábrág birtoklásával kapcsolatos ügyek jelenthettek kellő alapot.³⁸

³² Pálffy Péter levele I. Ferdinánd királynak, s. d., vélhetőleg még 1546 júliusában. MNL OL P 1987 Illésházy család, I. doboz, 1546-os évkör. Zselíze Pálffy felesége, Dersffy Zsófia révén a Dersffy rokonok is jogot formálhattak, részben emiatt nem történhetett meg a bevallás.

³³ Oláh Miklós levele Mérey Mihálynak, Bécs, 1548. szeptember 21. MNL OL X 1116 1411. sz.

³⁴ 1548: 16., 46. és 49. tc. *Fraknoi* 1880. III. k. 55., 58–59. o. Basó Mátyást hivatalosan is elítélték és meg büntetéséről is rendelkeztek.

³⁵ Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 65. o.

³⁶ Az uradalom zálogban lévő részét az eredetileg királyi javakként nyilván tartott 123 porta is alkothatta. *Acsády* 1890. 22. o.

³⁷ *Kenyeres* 2005. 266. o.

³⁸ A hivatalos ügy mellett úgy tűnik, hogy Balassa ekkor egy rokoni hálóval és érdekszövetséggel egyszerre került szembe. Pálffy Péter a felesége, Dersffy Zsófia révén rokonságban volt Várday Pál érsek-helytartóval, sőt, egy időben az érsekség javainak provisorja volt. *Jedlicska* 1897. 3. o.; *Pálffy* 2003. 25. o. A per említése a Pálffyval szintén rokonságban álló Batthyány Ferenc oklevelében: Donatio juris Melchioris Balassa si quod in castro Nemethywar haberet magnifico Francisco de Batthyán. MNL OL A 57 Vol. 2. fol. 400.

Az udvar a végsőig törekedett arra, hogy békés eszközökkel rendezze a fennálló elentéteket. Aldana az ostrom megkezdése előtt megpróbálta személyesen rávenni Balassát a felkínált ajánlat elfogadására, aki hajthatatlan maradt.³⁹ Csábrág birtoklását a Pálffyval megkötött alku miatt vitán felülinek vélhette, és nem akarta kiadni kezéből megszerzett javait. Hiába volt az oszmánokkal szemben sikeres katona, a király – vélhetőleg az évtizedes beháború tanulságaiból kiindulva – a hatalmaskodásairól már ismert főúr magánföldesúri uralma helyett a jobban ellenőrizhető és könnyebben kézben tartható hivatali igazgatás kiterjesztését tekintette megoldásnak. Mindezek mellett az udvar szempontjából kérdéses lehetett, hogy Balassa az uralkodó hűséges alattvalója-e, mivel őt a Szapolyai-párthoz nem csak rokoni szálak, hanem komoly anyagi érdekek fűzték.⁴⁰ Ferdinánd irányába tanúsított ellenállása miatt az Aldana-napló János Zsigmond pártján állónak, egyszerűen lázadónak írta le. Ez a szempont valójában az udvar álláspontját tükrözi, és így válik világossá az is, hogy a szóban forgó várakat nem akarták a Szapolyai családdal már korábban együttműködő főúr kezén hagyni.

Az udvarnak a végvárrendszer kiépítésére vonatkozó tervein túl távlati célként szerepelt a keleti országrészek átvételét előmozdító tárgyalások megindítása. Ennek előkészítésében elengedhetetlen volt az északi területek (Bars, Hont, Nógrád, Gömör) biztosítása, ezzel a király hatalmi pozícióinak megszilárdítása.⁴¹

Balassa Menyhárt a sikeres védelem érdekében mindent elkövetett. Várait megerősítette, és sorstársától, Basótól katonaságot kért.⁴² A Niklas Graf zu Salm kollégájának tekinthető és vele jó viszonyban lévő Nádasdyhoz elküldte két szervitorát, Baloghy Jánost és Bornemisza Imrét („Joannem Balogÿ et Emericum Bornemÿza”), hogy eljárjanak a bajos ügyekben.⁴³ Ugyanakkor Balassa politikai orientációjához értékes adalékot nyújt, hogy még az oszmánokkal való együttműködés lehetőségét sem zárta ki, velük is fölvetve a kapcsolatot egy jövőbeli kölcsönös egyezség reményében.⁴⁴ Valójában a hadjárat várható

³⁹ Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 67–68. o.

⁴⁰ A főúr Fráter Györgytől tizedbérletekkel rendelkezett. *Fráter György* leveles könyve, 252. o.

⁴¹ Az északi területek fontosságára már Barta Gábor is felhívta a figyelmet. *Barta* 1984. 44. o. Az Aldana-napló érdekes megjegyzése, hogy a hadjárat nem kis tekintélyt szerzett a királynak, és Fráter Györgyöt is a tárgyalások megkezdésére indította. Természetesen elképzelhető, hogy a szerző valójában Aldanának az országegyesítés megvalósításában szerzett érdemeit kívánta némileg elnagyoltan éreztetni. Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 106. o.

⁴² Az Aldana-napló adatai szerint Szitnyát 150, Lévát 500, Csábrágot pedig 250 fő védte, amely csapatok magyar nemesekből (lovasságból), cseh és magyar puskásokból, hajdúkból és parasztemberekből tevődtek össze. Balassa ehhez még kért Basótól 200 főnyi erősítést, ők azonban nem érkeztek meg. Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 68–74. o.

⁴³ Balassa Menyhárt levele Nádasdy Tamásnak, Csábrág, 1549. március 9. MNL OL E 185 Missiles. 1. doboz.

⁴⁴ *Istvánffy* Históriaja, 125. o.; Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 73. o. Istvánffy a nógrádi béget, Aldana a budai pasát említi. A főúr a katonai segítségért cserébe (állítólag) a Szitnya átadását ajánlotta fel. Öccse, Balassa János hasonló jellegű közeledéseire lásd: *Dávid* 1998. 909–915. o. Menyhárt kapcsolata az oszmánokkal az ő birtokainak és várainak végvidéki jellegéből adódik. A budai pasához küldött Szabács nevű török fogoly még egy korábbi portyán esett a fogságába, és miután a pasától nem tudott segítséget szerezni, megküldte Balassának szabadsága váltságdíját. Szabács a végvidék kalandorszerű figurája lehetett (Istvánffy szerint az esztergomi oszmán lovasság tisztje), ugyanis 1552-ben, Temesvár eleste és Lossoncziék lemészárlása után ismét Balassa rabjaként került említésre, akit aztán Forgách Simonért váltottak ki. *Istvánffy* Históriaja, 194. o. Takáts Sándor a budai pasa levelére alapozva állította, hogy Szabács még 1551-ben is Csábrág várában volt Balassa rabja. *Takáts* 1907. 524. o. Makray János/Makri Lukács (az említés sorrendjében: Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 72. o.; *Tinódi* Énekei, X. ének. Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak

kimenetelét egyedül Fráter György hozzáállása változtathatta volna meg, amennyiben katonai segítséget nyújt Balassának, mint ahogyan ezt Basó Mátyás esetében a király elé oda is vetette.⁴⁵ György barát a Basó melletti kiállást azzal indokolta, hogy Murány ura János Zsigmond hűbérese. A dolog mögött vélhetően inkább az állt, hogy a vár az erdélyi hatalom északkeleti irányú kiterjedésének egyik végpontját jelentette. Végül a szóbeli ígéreteken túlmenően Basó irányába nem történt valódi segítségnyújtás, az pedig, hogy György barát Balassa mellett kiálljon, a főúr anyagi tartozása és egyébként is terhelt viszonyuk miatt elképzelhetetlen volt.⁴⁶

Szitnyát, Lévát és Csábrágot 1549. júniusának elejére a főhadparancsnok vezérelte sereg valamivel több, mint két hónap alatt egymást követően elfoglalta, tartós ellenállásba Lévánál ütköztek.⁴⁷ A főúr az ellenállás személyes vezetését az első vár, Szitnya eleste után nem vállalta, és Csábrágból családjával együtt, a majdani visszatérés reményével Erdélybe, a források szerint Váradra, Fráter Györgyhez menekült.⁴⁸

A hatalomváltás ellenében és védelmében

Balassa Menyhárt Erdélybe menekülése országos jelentőségű események részét alkotta. Ferdinándnak Magyarországra vonatkozó egyik legnagyobb terve – hogy végre a keleti országrészek is az ő uralma alá kerüljenek – a nyírbátori tárgyalások nyomán megvalósulni látszott. Mivel Izabella királyné az 1540-es évek végére a kormányzati szférából szinte teljesen kiszorult és a legfontosabb állami hivatalok végső soron Fráter György kezében futottak össze, a királynak a hatalomátvétel gyakorlati kivitelezéséhez rá volt szüksége.⁴⁹ A Barát számára azonban a status quo fenntartása volt a legkedvezőbb, amely lehetőséget biztosított ahhoz, hogy folytatni tudja a János király halála óta tartó személyes hatalomépítést. Az özvegy királynénak a Szapolyai politikai örökség védelméhez és hatalma meg-

megvevése. 356.o.; *Istvánffy* Históriaja, 126. o.) Balassa szitnyai kapitánya, az Aldana-napló szerint egykor Rodoszon szolgált janicsárként, aki Erdélyben keresztény hitre tért, és onnan vitte magával a főúr. Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 71. o. A Tinódi által Balassa katonái között említett Tersi basa (talán közelebb visz bennünket személyéhez, hogy a „terzi” törökül „szabó”-t jelent) és Perhát szintén olyan renegátok lehettek, mint amilyen Makray/Makri volt. *Tinódi* Énekei, Szitnya, Léva, 356–357. o. Az énekmondó szerint Léva védelmében „Tersi basát ellövék”, de az 1554-es urbáriumban a váruralalom részét képező Nagyléva településen, mint a vár szolgálatában álló egytelkes, „Therssý bassa” fel van tüntetve. Uo. 360. o.; Numerus et ordo omnium possessionum et villarum Arcis Lewa anno domini 1554 conscriptus. MNL OL E 156 Fasc. 16. Nr 5. fol. 84.

⁴⁵ Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 92. o.

⁴⁶ Balassa tartozásai Fráter György felé a ludányi és báti tizedbérletekből: *Fráter György* leveles könyve, 252. o. Emellett a főúr György barát kereskedőinek háromezer forint értékű kárt okozott. – „...de fidele nostro magnifico Melchior Balassa, quod negociatorum sub vos existentium bona ad summam trium millium florenorum hungaricalum arestasset...” I. Ferdinánd király levele Fráter Györgynek, Drezda, 1547. május 31. *Károlyi* 1879–1880. 478. o.

⁴⁷ Szitnyát két napos ostrom után március 26-án feladták védői, Lévát tizenkilenc napos ostrom után május 14-én kemény harcok árán foglalta el a sereg, Csábrágot viszont Szitnyához hasonlóan két napos ostrom után június 4-én adták fel. *Korpás* 1999. passim. A várakat ezután természetesen a kincstár vette kezelésbe. *Kenyeres* 2008. 90. o.

⁴⁸ Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 74.o.; *Bethlen*: Erdély története, 102. o.; *Forgách*: Em-lékirat, 31. o.

⁴⁹ Várad püspök és Bihar főispánja (1534–1551), kincstartó (1534–1545), a keleti területek kormányzója (1541), helytartó (1542–1551), erdélyi vajda (1543–1551), főbíró (1544–1551), esztergomi érsek és bíboros (1551). Modern szakirodalom személyéhez: *Barta* 1988.; *Oborni* 2011. 64–73. o.; *Papo – Németh* 2012. 57–66. o.

őrzéséhez két lehetősége maradt. Az első, hogy a kiéleződő helyzetben szükségszerűen állást foglaló főurak közül minél többnek a támogatását megszerezze és így akár katonai erővel is ellenálljon. Ebben az esetben a rokoni kört alkotó személyekre támaszkodhatott, ezért semmiképpen sem lehetett figyelmen kívül hagyni a Szapolyai-párti urak magatartását. Ezt Fráter György is tudta. A királyné és leghűségesebb támogatója, Petrovics Péter várható ellenállásáról Ferdinánd királyt még időben figyelmeztette.⁵⁰ Izabellának második lehetőségként a török kártya kijátszása kínálkozott, ám a Porta segítségül hívásához Fráter Györgyöt árulónak kellett beállítania. A kormányzó ezt a veszélyforrást az adó pontos megküldésével igyekezett elhárítani.

Ferdinánd a hatalomátvételt minél gyorsabban és minél kisebb erőbefektetéssel kívánta véghezvinni, Izabellának viszont hatalma megőrzése és a királyfi majdani regnálásának biztosítása volt a célja; Fráter Györgynek pedig az aktuális helyzet fenntartása mutatkozott előnyösnek. Ebbe a politikai légkörbe érkezett meg a száműzött Balassa.

Mielőtt bemutatnám, hogyan vált kulcsszereplővé, hangsúlyozni kell, hogy a tartomány nem volt ismeretlen hely számára. Bátyja, Imre vajdasága, a családi birtokot jelentő Diód és Léta várak emléke még nem volt olyan régi, hogy egyszerűen feledésbe merüljön, és a tartományban élő rokonai is jelen voltak, akik a segítségére lehettek.⁵¹ De Balassa első útja – annak ellenére, hogy Petrovics a rokoni kör tagjának számított – nem Izabellához, hanem Fráter Györgyhez vezetett. Noha viszonyukat korántsem lehetett felhőtlennek nevezni, és bátyja eltávolításában is komoly szerepe volt a Barátnak, a főúr tudta, hogy erdélyi megmaradásának ő lehet a záloga.

Fráter György a múltbéli tapasztalatokból kiindulva jól ismerte Balassát ahhoz, hogy felismerje szándékait, és bizonyára nyilvánvaló volt előtte, hogy a főúr miért őhozzá és nem a királynéhoz ment először. Ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy ha nem fogadja megfelelően a Petrovics rokont, akkor az majd Izabellához fordulhat és az ő táborát gyarapíthatja. Ezért a kormányzó, hogy Balassát megnyerje, és ezzel megelőzze a királyné oldalára kerülését, a család által már korábban birtokolt egyik várat, Létát adományozta neki.⁵² Azt sem szabad elfelejteni, hogy a főúr továbbra is menekülni kényszerült Ferdinánd ítélete elől, és még a nyírbátori tárgyalások előkészítésekor is ürügynek használták fel kiadatását, hogy a kormányzót elvonják a királyné mellől.⁵³ György barát, továbbra is Menyhárt lekötélvezését szem előtt tartva, igyekezett elérni Ferdinándnál, hogy fogadja vissza őt kegyelmébe.⁵⁴ Első alkalommal nem járt sikerrel, de később, mikor vélhetőleg Ferdinánd is belátta, hogy a főúr az üldöztetés miatt Izabellához sodródhat, a kegyelem megadása mellett döntött. Balassa jelentős szerepét mi sem hangsúlyozza jobban, mint az, hogy kegyelembe fogadása Erdély átadásának feltételei között is szerepelt.⁵⁵ Természete-

⁵⁰ *Bárdossy* 1943. 311. o.

⁵¹ Balassa Zsófia (Imre lánya) Menyhárt unokahúgaként a Petrovics rokon Patócsyakhoz és Némethy Ferenchez jelentett kapcsolódási pontot. Továbbá Menyhárt a felesége, Thurzó Anna révén (pontosabban az ő előző férje, néhai Lévy Gábor révén) Kedy Ferencsel is sógorságban volt. *Horn* 2009. 34. o.

⁵² Említése a Gianbattista Castaldo, Nádasdy Tamás és Báthory András által Fráter Györgynek 1551. július 23-án, Tordán kiállított adományban. MNL OL X 896. Fasc. 58. (W 655). Továbbá Castaldo I. Ferdinánd királynak írt levelében, Kolozsvár, 1551. július 31. MNL OL X 896 Fasc. 58. fol. 165r.

⁵³ *Bethlen: Erdély története*, 103–108. o.

⁵⁴ I. Ferdinánd király levele Fráter Györgynek, Pozsony, 1550. február 14. *Károlyi* 1879–1880. 501. o.

⁵⁵ Szitnya, Léva és Csábrág kivételével birtokait visszanyerte. *Károlyi* 1879–1880. 509. o.

sen az ilyen jellegű politikai döntések meghozatalánál a harmadik részről kiszámítható magatartást feltételeztek, ami Balassa esetében kevésbé volt alkalmazható, de a király és a Barát egyaránt tisztában volt megjelenésének veszélyeivel, és ily módon próbálták őt – amennyire lehetett – „hatástalanítani”.

Mindezek ellenére a következmények Fráter György félelmeit igazolták.

Izabella elsőként a külső lehetőséghez nyúlt, és 1550 októberében a várható segítség reményében a Portát is tudósította az Erdély átadásával kapcsolatban lezajlott tárgyalásokról.⁵⁶ Fráter György gyors reakciója és a Habsburg-párton tevékenykedő urak katonai fellépése elhárította az oszmánok beavatkozását, és Izabella is arra kényszerült, hogy elfogadja a nyírbátori egyezményt. Azonban 1551 áprilisában másodjára is megkezdődött a szervezkedés a hatalomváltás megakadályozásáért és így a Szapolyai-párt regnálásának megőrzéséért. A tavaszi ellenállás vezéralakjának a királyné körül csoportosuló személyek közül (Petrovics Péter, Kendy Antal, Csáky Mihály, Bank/Bánk Pál, Kis Péter)⁵⁷ Balassa Menyhártot tekinthetjük. Egy György barátot értesítő híradásból kiderül, hogy Balassa megszerezte a királynétól az erdélyi vajdai címet, sereget állított ki, melynek fenntartását az ország védelmére beszedett adóból fedezte.⁵⁸ Valószínű, hogy a királynétól ekkor sikerült megszereznie a bátyjától elvett másik várat, Diódot is.⁵⁹

Érdemes elidőzni Menyhárt állásfoglalásán és végsőként kitaró magatartásán Izabella mellett. Bizonyos, hogy Izabella a vajdai cím adományozása révén „többet” tudott kínálni Fráter Györgynél, és a főúr az ő oldalán Diódra is donációt nyerhetett. Balassa a legjobb időben jelentkezett nála, így valójában a Barát és a királyné egymásra licitáltak az ő támogatásáért. A nemrégiben száműzött főúr másfél éven belül visszaszerezte Létát (Fráter Györgytől) és Diódot (Izabellától), de ami ennél is fontosabb, hogy a birtokok mellé a vajdai címet is. Ezzel tulajdonképpen visszaállította a család régi pozícióit és bátyja korábbi helyzetébe helyezkedett bele. Ehhez személyes bátorsága, rátermettsége és leginkább az érvényesülés szélesebb kereteit biztosító hatalmi viszály járult hozzá. Balassa Zsigmond mintha ezt akarta volna jelezni Nádasdy felé, amikor arra kérte, hogy próbálja meg Szapolyai-párti testvérét békével rávenni harcainak feladására, ugyanis szerinte Menyhárt kész arra, hogy a végletekig kihasználja a két hatalom vetélkedését.⁶⁰ Ez esetben egyedüli motivációnak az egyéni gyarapodást és a családi presztízis megőrzését tekinthetjük.

Ugyanakkor fel kell tenni a kérdést, hogy Menyhárt vajon tudott-e Ferdinánd kegyelméről, és ha igen, akkor miért nem reagált rá? Az előbb felvázolt egyéni törekvések mellett vajon azt is látta előre, hogy Ferdinánd erdélyi uralma nem lesz tartós? A vajdai cím megszerzésénél előbbre való ok volt Erdély és a keleti Magyar Királyság még meglévő

⁵⁶ *Bárdossy* 1943. 312. o. Barta szerint már 1550 márciusában tudták a Portán, hogy Fráter György „eladta” Erdélyt Ferdinándnak. *Barta* 1988. 99–100. o. Izabella jellemének ismertetéséhez lásd: *Oborni* 2011. 33. o. *Bárdossy* és *Barta* a királyné egyéniségének inkább „bajkeverő” oldalát hangsúlyozta. *Bárdossy* 1943. 319., *Barta* 1984. 98. és *passim*.

⁵⁷ *Bethlen*: Erdély története, 134. o.; *Istvánffy* Históriaja, 144. o.; *Forgách*: Emlékirat, 17. o.

⁵⁸ „...idem Balassa statim ubi isti oratores discendent, Thordam se cum exercitu conferet, cameramque illum occupabit et pecunias contributionis solus exiget. Hoc etiam dicit vaivodatum huius regni sibi a regina collatum esse...” Pesthy Imre levele Fráter Györgynek, Gyulafehérvár, 1551. április 28.) *Károlyi* 1879–1880. 69. o.

⁵⁹ Izabella királyné levele I. Ferdinánd királynak, Szászsebes, 1551. július 12. MNL OL X 896 Fasc. 58. (W 655).

⁶⁰ Balassa Zsigmond levele Nádasdy Tamásnak, Diósgyőr, 1551. május 22. MNL OL E 185 1. doboz, fol. 24–25. A levélből részletek közölve: *Eckhardt* 1943. 128., 257. o.

szuverenitásának, mint érvényesülési terepnek a védelme, a Ferdinánd királyságába vagy az Oszmán Birodalomba való betagozódás megakadályozása. A vajdai cím a hatékony cselekvéshez szükséges eszköz volt. Paradox módon a helyzet megismétlődött 1553-ban, amikor Ferdinánd király ellenében már elkezdődött a szervezkedés, hogy a Szapolyai családot Erdélybe visszahívják. Balassa és Petrovics valójában az önrendelkezés védelmében fogtak fegyvert, mivel boldogulásuk záloga a Szapolyaiak jelenléte volt, Fráter György tervei pedig ekkor már veszélyeztették ezt.

A királyné mellett végsőkéig kitartó urak mindenekelőtt megkísérelték elhárítani Gianbattista Castaldo, Nádasdy Tamás és ecsedi Báthory András csapatainak Erdélybe érkezését. Ennek megakadályozása Balassa feladata lett volna. A főúr kulcsszerepét a Habsburg-párt is felismerte, számukra elsődleges volt őt időben megállítani. Hogy Balassa Zsigmond a testvére ügyében Nádasdynál elért-e valamit, nem tudni. Bethlen Farkas történetíró szerint a sereg tudomást szerzett arról, hogy Balassa csapatai felkészülten várják őket, ezért nem az eredetileg kijelölt, hanem egy másik úton át vonultak Erdélybe, Almás vára alá.⁶¹ Petrovics és Balassa utolsó lehetőségként megpróbálkoztak a Gyulafehérváron ostromlott Izabella felmentésével, de csatát vesztek Fráter Györgygel szemben.⁶² A Szapolyai család és tábora sorsát pedig Castaldo zsoldosainak megérkezése pecsételte meg véglegesen.⁶³ A királyné július 19-én Szászsebesen aláírta a lemondó nyilatkozatot, és ezzel befejeződtek Ferdinánd hatalomátvételének megakadályozására irányuló törekvései.⁶⁴

A Szászsebesen összegyűlt uraknak a tartomány igazgatási megszervezése és a törökellenes akciók megtárgyalása előtt konszolidált politikai légkört kellett teremteni, vagyis rendezni kellett a Szapolyai-párt ügyét. Izabella és János Zsigmond sorsa nem volt kérdéses. Azonban Fráter György a család mellett kitartó és hozzá rokoni szálakkal is kapcsolódó urakban továbbra is ellenséget látott, ezért minden lehetséges hatalommentő próbálkozásnak azzal próbálta elejét venni, hogy azok halálát követelte.⁶⁵ Ez egyben a helyzet adta lehetőség kihasználása volt részéről, hogy leszámoljon vetélytársaival. A kortárs Forgách Ferenc és a későbbi krónikás, Bethlen Farkas szerint Izabella járta ki a kegyelmet korábbi támogatói számára,⁶⁶ amelyre Balassa Menyhárt esetében bizonyíték áll rendelkezésünkre.⁶⁷ Ugyanakkor maga Balassa felvette a kapcsolatot az Erdélybe érkezett vezérekkel, hogy kegyelembe fogadását érvényesítse Ferdinándnál, és lehetőleg sikeresen átmentenie hatalmát régi-új királyának szolgálatába.⁶⁸ Miután a kolozsvári országgyűlés felesküdt Ferdinánd királyra, Izabella és János Zsigmond távozásának napján a főúr megkapta

⁶¹ *Bethlen*: Erdély története, 135. o. Istvánffy szerint a Meszes-kapun, hegyvidéki, nehezen járható úton vonultak be (*Istvánffy* *Históriája*, 145. o.), és az Aldana-napló is zord, hegyvidéki utat említ (Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 134. o.)

⁶² *Barta* 1984. 104. o.; *Bethlen*: Erdély története, 136. o.

⁶³ *Bethlen*: Erdély története, 127–134. o.; *Bárdossy* 1943. 312–319. o.; *Barta* 1984. 100–104. o.

⁶⁴ *Barta* 1984. 104. o.

⁶⁵ *Bethlen*: Erdély története, 138–139. o.

⁶⁶ *Forgách*: Emlékirat, 18. o.; *Bethlen*: Erdély története, 139. o.

⁶⁷ Izabella királyné levele I. Ferdinánd királynak, Szászsebes, 1551. július 12. MNL OL X 896 Fasc. 58. (W 655).

⁶⁸ Vélhetőleg Báthory András és Nádasdy Tamás levele I. Ferdinánd királynak, Szászsebes, 1551. július 12. MNL OL E 200 5. tétel, Oklevelek, peres iratok (1536–1660), fol. 5.

a várt dokumentumot, amit Castaldo katonai helytartó és Nádasdy főkapitány állított ki.⁶⁹ Ennek értelmében Balassa a birtokában lévő Diód várat – melyet még Izabella a szolgálataiért adományozott neki – Castaldónak és Ófelségének köteles átadni, a vár jövedelmeit élvezheti, de Ófelsége a későbbiekben a kamarához csatolhatja azokat. Másik várát, Létát két hónapon belül el kell hagynia, azt Ófelsége majd Fráter Györgynek adja át.⁷⁰ Mivel Balassának így nem lesz otthona Erdélyben, a király négy hónapon belül kijelöl az ő és családja számára egy másik lakhelyet. A kegyelmi feltételek híven tükrözik a rendezetlen állapotokból fakadó bizonytalanságot és az uralkodó részéről a konszolidációhoz elsődlegesnek tartott szempontokat. A királynak biztos pozíciókra volt szüksége, mind a személyi elit, mind pedig a pénzügyek terén. A várható oszmán büntetőhadjárat miatt elsősorban a katonai erőt kellett növelni, és ebben a koncepcióban a tartománybeli urak és az általuk vezetett hadak jelentették az egyik pillért a condottiere vezérelte zsoldosok mellett.

Amikor Izabella királyné a kíséretével kivonult Erdélyből, Balassa Kassáig kísérte, de a főúr ezután Bécsbe utazott. Útjának célja – a királyi kegy meghálálása mellett – minden bizonnyal az lehetett, hogy lakhelyet sikerüljön magának biztosítani. Tudvalevő, hogy hűségesküt tett.⁷¹ Ugyanakkor Balassa kegyelembe fogadásának körülményei nem minden tekintetben vetítettek előre konfliktusmentes jövőképet. Nádasdy és Báthory előtt nem volt titok a főúr és Fráter György közötti ellenségeskedés, ennek ellenére a kínálkozó lehetőséget elhalasztva nem rendezték kettejük viszonyát. Végül a kegyelmi ügyben rejlő nyitott lehetőséget kihasználva a király a főúrnak adományozta Létát, tehát nem kötelezték őt kivonulásra, ahogyan azt Fráter Györgynek korábban ígérték. Ezzel az uralkodó kifejezte, hogy a tartomány eljövendő életében kiknek szán meghatározó szerepet. Balassa tehát sikeres érdekérvényesítő politikát folytatott.

Ferdinánd értesítette György barátot, hogy Balassának visszaadta a várat, ám ő a királyi akaratoknak nem volt hajlandó engedelmessé válni, és a július végén kelt adomány értelmében továbbra is igényt tartott a szóban forgó birtokra.⁷² Balassa közben a Sforza Pallavicini/Pallavicino⁷³ alá rendelt egységekkel együtt érkezett meg szeptember végén Erdélybe,

⁶⁹ „Cum autem ipse Melchior Balassa suam ac dominorum fratrum suorum arcem Dyod praelibatae Majestati Regiae domino nostro clementissimo cedere, ac suae Majestatis nostrae, meis Joannis Baptistae Castaldi manibus dare et consignare debeat teneaturque... Cum autem Melchior ipse Balassa... arcem Letha, quam aliquamdiu jam possidet, similiter cedere, ac meis quoque Joannis Baptistae Castaldi manibus Regiae Majestatis nomine recipientis eam tradere et consignare debeat, eidem concessimus: ut per duos menses uxorem et filios suos ibi tenere possit, et postmodum illos, ac omnia bona sua illic educere et efferre atque ad alium locum, seu castrum quod promittimus Majestatem suam Regiam in termino quattuor mensium concessuram pro uxoris et liberorum suorum habitatione... traducere debeat. Ut arx ipsa Reverendissimo in Christo patri ac domino Fratri Georgio Episcopo Waradiensis, juxta promissionem nostram, consignari possit.” – MNL OL X 896 Fasc. 59. fol. 41–42. (W 656). Megerősítése: Confirmatio gratiae Magnifico Melchiori Balassa de Gyarmath factae. MNL OL A 57 Vol. 2. fol. 422–424. Itt köszönöm meg Ritoókné Szalay Ágnesnek a latin források ellenőrzését és a témához nyújtott minden segítségét.

⁷⁰ Fráter Györgynek a Castaldo-Nádasdy-Báthory által még július 23-án, Tordán kiállított adomány juttatta oda Léta várát. MNL OL X 896 Fasc. 58. (W 655) és Castaldo levele I. Ferdinánd királynak, Kolozsvár, 1551. július 31. MNL OL X 896 Fasc. 58. fol. 165r. (W 655).

⁷¹ Juramentum Melchioris Balassa coram Maiestate Regia 8. die Septembris Viennae Anno 1551. factum. MNL OL A 57 Vol. 2. fol. 529.

⁷² Fráter György levele I. Ferdinánd királynak a nagyludasi táborból, 1551. szeptember 29. *Károlyi* 1879–1880. 661. o.

⁷³ 1552-től magyarországi főhadimarsall, korábban közvetítő Ottavio Farnese és a császári udvar között. Venetianische Depeschen, 757. o.

amely sereg feladata Castaldo erősítése volt.⁷⁴ Fráter György azonban – jelleméhez híven – azonnal intézkedni kezdett. Arra utasította Castaldót, hogy írjon a létai várnagynak, miszerint ő elküldte a kolozsmonostori officíalist, Zilahy Ferencet (Franciscus Zijlahi) a vár átvételére.⁷⁵ A Tordaszentlászlón tartózkodó Thurzó Annának, Balassa feleségének is írt, hogy maradjon nyugodtan addigi lakhelyén.⁷⁶ Magatartása azonban csak tovább növelte mind a király, mind a főurak részéről az ellene meglévő bizalmatlanságot. Fráter György Balassát saját maga és a király ellenségének tekintette, ezért – a korábbiakhoz hasonlóan – Ferdinánd hatalomátvételét követően igyekezett őt ellehetetleníteni. A feszült helyzet további alakulásában a Lippa ostrománál történt események még az előbbieknél is fontosabb szerepet tölthettek be.

Ferdinánd hatalomátvételét követően a katonai vezetés mindenekelőtt az addig elért eredmények megőrzésére törekedett, ezért az Erdély védelme szempontjából kulcsfontosságú erősség, Lippa visszafoglalását tűzték ki célul.⁷⁷ A nagyjából egy hónapos ostromot követően a várat védő Ulomán/Uléma és Fráter György között megegyezés született a vár szabad elvonulás fejében történő átadásáról, melyre 1551. december 4-én este került sor. A sereg vezéreinek tiltakozása ellenére létrejött megegyezés mellett az is óriási felháborodást váltott ki, hogy György barát ellátmánnyal támogatta a várfeladó ellenséget. A kialakult közhangulatot jellemzi, hogy a bég és nagyjából 1200 fős csapata mellé elvonulásuk idejére kíséretet kellett biztosítani. A Lippa alatti táborban uralkodó elégedetlenség egyfajta morális válságot eredményezhetett, amely végül az elvonuló oszmánok többszöri megtámadásában csapódott le. Az ostromlók zsákmányt reméltek, és a bevett szokáshoz híven foglyokat akartak szedni. Emellett nyilvánvaló, hogy a várható későbbi harcok folyamán nem akarták újra szembetalálni magukat az egyszer már megszorongatott oszmánokkal.

Balassa számára ekkor nagy lehetőség kínálkozott. Fráter György szuverén tetteivel egyre inkább Ferdinánd hatalmának akadályaként kezdett feltűnni, továbbá a főúr és közte több szinten komoly érdekelletét állt fenn. A már említett Léta körüli rendezetlen ügy mellett a vajdai címre továbbra is igényt tartó Balassa számára György barát jelentette a legfőbb akadályt, aki ekkor még viselte a méltóságot. Tovább fokozta a feszültséget, hogy bátyja, Imre eltávolításáért szintén a Barát volt a felelős, ezért voltaképpen családi ellenségként tekinthetett rá. Mivel az uralkodó ellenezte az oszmánok szabadon engedését,⁷⁸ a főúr – kihasználván a táborban uralkodó hangulatot – elérkezettnek látta az időt, hogy bizonyítson: érdemesebb alattvalója a királynak, mint Fráter György. A rajtaütés végrehajtására

⁷⁴ Sforza Pallavicini levele I. Ferdinánd királynak, Eger, 1551. szeptember 24. MNL OL X 896 Fasc. 60. fol. 39v. 40r. (W 657). Balassa ekkor 100 lovassal volt Pallavicini parancsnoksága alá rendelve több más kapitány mellett (Bakics Péter 200, Bebek Ferenc 200, Dersffy István 100, a Bánffy testvérek 100, Balassa János 80, Nyáry Lőrinc 60, Serédy György 100, Dudics [Sbardellati] János Ágoston 55 lovassal).

⁷⁵ Fráter György levele Castaldónak a nagyludasi táborból, 1551. szeptember 30. *Károlyi* 1879–1880. 666. o.

⁷⁶ „Dominae quoque consorti Melchioris Balassa scripsimus, ut quiete in possessione illa maneat et si quid necesse habet, nos reperiat.” – Fráter György levele Castaldónak: lásd az előző jegyzetet. Castaldo jelezte is a problémát a király felé, hogy amennyiben Balassa családjának nincs Erdélyben lakhelye, akkor ottmaradása is kétséges. Castaldo levele I. Ferdinánd királynak, Nagyszében, 1551. szeptember 29. MNL OL X 896 Fasc. 60. fol. 123. (W 657).

⁷⁷ A felvonult hadsereg létszámáról és elhelyezkedéséről lásd *Bánlaky* 1940. III. k. Az 1551. évi török hadjárat... 5. Lippa visszavétele.

⁷⁸ *Barabás*: Regesták, I. közl. 437. o.

Castaldo buzdítása is motiválhatta a főurat, ugyanis vele „felettebb jó barátságban” volt.⁷⁹ Az akcióban az ostromlók szinte minden alakulata képviseltette magát, élükön Balassa és Horváth Ferenc állt. Rajtaütésük azonban nem érte el a kívánt célt, nem tudták szétverni az oszmán csapatot. Lovasságuk rohamát a fegyelmezett janicsárok puskatüze visszavetette; maga Balassa súlyos sebesülést szerzett, a jobb lábát lőtték meg.⁸⁰ Az eredetileg Belgrád, de később már Becse irányába tartó oszmán egységet emellett több támadás érte, és noha a király előtt tudvalevő volt többek között Lossonczi rajtaütése, a történetírók erről nem tettek említést, hanem szinte kivétel nélkül Balassa szerepét hangsúlyozták.⁸¹

Fráter György sorsa ismeretes előttünk: 1551. december 17-én merénylet áldozata lett.⁸² Ezzel a lépéssel a király a keleti területek feletti hatalmát vélte biztosítani, Castaldóék pedig attól rettegven, hogy György barát oszmán segítséggel végezhet velük, megszüntetni vélték legnagyobb félelmük forrását. Ugyanakkor Erdély pénzügyeit közel egy évig nem sikerült a megfelelő módon rendezni, és történt mindez az elkerülhetetlen büntetőhadjárat árnyékában.⁸³

Bár Balassa sebesülése olyan súlyos volt, hogy közel másfél évig mankóra volt szüksége, mégsem tűnt el az események színteréről.

Ígéreték és parancsok között

1552 nyarán az ötéves béke véget ért, és az Erdélyben állomásozó Habsburg katonaságnak a szultán büntetőhadjáratával, mint a hatalomátvétel reális következményével kellett számolnia. A tartomány védelmét Castaldo a parancsnoksága alatt állomásozó katonasággal látta el. Segítségére lehetett volna Báthory András erdélyi vajda és dunántúli főkapitány, aki azonban rossz egészségügyi állapota miatt képtelen volt ellátni a tisztségeivel járó feladatait, így az uralkodónak ezekre a pozíciókra megfelelő személyt kellett találni.⁸⁴ A főkapitányság betöltése kapcsán Oláh Miklós (ekkor egri püspök és kancellár) és Batthyány Ferenc tett javaslatot. Mindenekelőtt a kapitányság alá tartozó északi terület nagybirtokos főurai – Bebek Ferenc, Serédy György, Balassa Menyhárt – kerültek fel lehetséges jelölteként.⁸⁵ Ferdinánd király Balassát alkalmasnak tartotta volna a tisztségre, ha a lábszárán/sípcsontján kapott sebesülésből („ex vulnere, quod in crure accepit”) oly

⁷⁹ Nem elhanyagolható tényező, hogy 200 fős katonaságának fizetése is Castaldón keresztül jutott el hozzá. Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 180. o.

⁸⁰ A rajtaütés leírása: Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 180–181. o.; *Forgách*: Emlékirat, 30–31. o.; *Istvánffy* Históriaja, 162–163.; *Bethlen*: Erdély története, 150. o.

⁸¹ „Melchior Balassa dictum Ulmannum agressus fuerit, atque ducentos fere Turcas ex eo numero interfecerit, et postea similiter magnificus quoque Stephanus Lossonczy in eosdem impetu facto...” – I. Ferdinánd király levele Castaldónak, Bécs, 1551. december 9., (Fogalmazvány.) MNL OL X 896 Fasc. 61. fol. 41r. (W 658). Annak, hogy közel egy év múlva az oszmánok Temesvárnál nem tartották magukat adott szavukhoz, valójában nem (csak) Balassa, hanem Lossonczi rajtaütése lehetett az oka, akin az oszmánok ily módon álltak bosszút.

⁸² Érdekes adalék, hogy egybehangzó vélemények szerint maga Balassa is ajánlkozott a feladatra, ami az ismertett előzmények tükrében könnyen elképzelhető. A merénylet körülményeihez: *Barta* 1988.

⁸³ A témához bővebben: *Oborni* 2002.

⁸⁴ Báthory már 1551 októberében köszvény kínozza. I. Ferdinánd király levele Castaldónak, Bécs, 1551. október 13. MNL OL X 896 Fasc. 60. fol. 45r. (W 657).

⁸⁵ I. Ferdinánd király levele Miksa főhercegnek, Passau, 1552. június 2. MNL OL X 896 Fasc. 64. fol. 15. (W 661). A tisztség a későbbi dunáninnyi kerületi főkapitányság előzménye volt. *Pálffy* 1997. 270. o.

mértékben felépül, hogy készen áll a szolgálatra.⁸⁶ A sebesülésről, mint akadályozó tényezőről, Castaldo még márciusban értesítette a királyt, és már akkor jelezte a problémát, hogy a vitéz főúr valószínűleg hónapokon át képtelen lesz majd szolgálatba állni.⁸⁷ Báthory véleménye a tanácsurakéval megegyezett abban, hogy Menyhárt megfelelő lenne a feladatra, viszont felvetette új jelöltként az ifjabbik Balassát, Jánost. A fiatalabb fivér személye elsősorban udvari forgolódása során kialakított kapcsolatai és hűséges szolgálata miatt kerülhetett a lehetséges főkapitányok nevei közé. Személyét nem illethették a Szapolyai-párttal való kollaborálás vádjával, amely szempontból nézve Menyhárt kompromittáló alaknak tűnhetett. Jánost végül túl fiatalnak tartották a feladathoz (ekkor harmincnégy éves), amint azt Miksa főherceg apjának írta.⁸⁸ Végül Menyhárt nyerte el a főkapitányságot, dacára annak az egyébként nem elhanyagolható tényezőnek, hogy állapota továbbra sem javult, s valójában még június végén sem tudott lóra ülni.⁸⁹ Hogy miért került a magas rangú katonai pozícióba az akadályozó tényező ellenére, vélhetőleg azzal magyarázható, hogy a döntéshozók erdélyi pozíciói mellett vitézi hírnevét és tetteivel bizonyított virtusát (Léva 1544-es védelme, 1551-ben a lippai rajtaütés, és törökverő híre a közvéleményben) valószínűleg meggyőző érveknek tekintették.⁹⁰ Így állhatott elő a helyzet, hogy sebesülése fizikailag akadályozta, de a viselt stigma tekintélyt szerzett számára, mivel a köztudatban a vitézi erényeket megtestesítő jelként került megítélés alá.⁹¹ Természetesen nem szabad elfelejteni a már említett jó viszonyt Castaldo és Balassa között, amely szintén komoly befolyásoló tényező lehetett a végső döntés meghozatalában. A főtiszti rangot semmiképp sem tekinthetjük tartalom nélküli formális címnek. Az oszmán hadjárat rémképe és az Erdélyben állomásozó csapatok rendkívül bizonytalan és veszélyeztetett helyzete miatt a katonai vezetés nem engedhette meg magának, hogy arra alkalmatlan személyt nevez-

⁸⁶ I. Ferdinánd király levele Miksa főhercegnek, Passau, 1552. június 2. MNL OL X 896 Fasc. 64. fol. 15. (W 661).

⁸⁷ Castaldo levele I. Ferdinánd királynak, Nagyszében, 1552. márc. 9. MNL OL X 896 Fasc. 63. fol. 75. (W 660).

⁸⁸ Miksa főherceg levele I. Ferdinánd királynak, Bécs, 1552. június 10. MNL OL X 896. Fasc. 64. fol. 82. (W 661).

⁸⁹ Castaldo levele Miksa főhercegnek, Kolozsmonostor, 1552. június 29. MNL OL X 896 Fasc. 64. fol. 173. (W 661). OSZK Kt. Fol. Lat. 1418. Balassa Melchioris Liberi Baronis de Gyarmat, supremi partium regni Trans-Danubianarum et Isabellae reginae in Transylvania capitanei originalia documenta et acta synchrona. An. 1553–1577. Az Országos Levéltárba való átkerülése után az ott bekövetkezett iratanyag pusztuláskor minden biztonnyal megsemmisült.

⁹⁰ Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 73. o. Szabó Péter „Virtus vulnere viret (Sebtől díszlik a vitézség)” című tanulmányában mutatta be a sebnek, mint „az érdemszerző cselekedetek” során elszenvedett stigmának a vitézi nimbusz kiformalódásában betöltött szerepét. Szabó 2008. 80–92. o. Lippa ostromakor Török János is súlyos sebesüléseket szenvedett, és vitézségét éltetve Tinódi éneket is szerzett róla. Tinódi Énekei, VIII. ének. Enyingi Török János vitézsége. 307–325. o. Forgách Simont, a későbbiekben szintén nagy hírnevet szerzett jeles katonát az elesett törökök holttesteit közül emelték ki (*Forgách: Emlékirat, 27–28. o.*), később, Lossoncziék temesvári veszedelmekor pedig szintén stigmaként aposztrofálható sebet szerzett (az orrát vágták el), amelyről Istvánffyánál azt olvashatjuk, hogy „az nem gyalázatjára, hanem tisztességére lón”. *Istvánffy Históriaja*, 194. o.

⁹¹ Az Aldana-napló érdekes utalást tartalmaz erre vonatkozóan, ugyanis eszerint Balassa egész életére megsántult. Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 181. o. Aldana személyesen 1552. július 25. és 28. között találkozhatott utoljára Balassával, amikor a főúr még mankóval közlekedett. Uo. 236–237. o. Bár a spanyol tiszt sem a mankóról, sem a sántításról nem tesz említést, vélhetően a sebesülés súlyosságát felmérve gondolhatta, hogy a vitéz katona élete hátralevő részében sánta lesz.

zen ki. Persze a döntéshozók arra is ügyeltek, hogy Balassa ne erősödjön meg a kellenél jobban: Fráter György halálát követően ugyan megszűnt a vizzály, ami Léta birtoklása kapcsán alakult ki, ám a vár átadása még váratott magára.⁹²

Mindeközben, a sikert előmozdítandó, az oszmán katonai vezetés megtette a szükséges intézkedéseket. Hadjáratuk során több alkalommal szólították fel együttműködésre a korábban Szapolyai családot támogató, ám továbbra is meghatározó erdélyi urakat, ellenszegülésük esetén pedig a tartomány feldúlását vetítették előre.⁹³ A Habsburg csapatok kiűzése mellett a Szapolyaiak politikai restaurációját szorgalmazták, sőt, még a szabad vajdaválasztást is lehetséges opcióként kínálták eléjük. Balassát két alkalommal is megkörtözték, és a vajdaság ígéréssel próbálták rábírni az együttműködésre. A különös ajánlat akkor érhető meg, ha párhuzamba állítjuk az 1551 tavaszán Izabella és János Zsigmond hatalmának megmentésére irányult utolsó kísérletekkel, amikor Balassa megszerezte az erdélyi vajdai címet. A tisztség felkínálása valójában a szultán és a pasák kiváló tájékozottságát mutatja vazallus államuk belső hatalmi viszonyait illetően, mert nyilvánvalóan az előzmények ismeretében kínálták meg ily módon a főurat.

Castaldo és csapatai 1552 nyarán kétségbeejtő helyzetbe kerültek.⁹⁴ A legnagyobb probléma természetesen a fizetések elmaradása miatti rablás és erőszakoskodás volt. A helyiek és a katonaság közötti ellentét Kolozsvárott, Nagyenyeden és Nagyszebenben összetűzésekbe torkollott, emellett a zsoldosok sorait az éhség és a hideg pusztította.⁹⁵ A csapatokat ilyen körülmények között nem lehetett táborban tartani, és kétségessé vált bármilyen sikeres ellenállás kifejtése az oszmánok lehetséges betörésével szemben. Az ettől való reális félelem egészen az oszmánok egri kudarcáig, sőt még azután is kísértette a katonai helytartót, akinek a király sem tudott mást tanácsolni, mint azt, hogy ne próbálkozzon semmivel, és ne tegye ki veszélynek csapatait.⁹⁶ A legkritikusabb helyzet Temesvár, majd Aldana meghátrálása miatt Lippa elestekor alakult ki. Bár a kiemelten fontos erősség elvesztését követően eldőlt, hogy nem Erdély felé, hanem északi irányba folytatódik a hadjárat, Castaldo biztosra vette, hogy az egri ostrom kimenetelétől függetlenül a tartományba be fognak törni.⁹⁷

Balassa a nyár derekán Tordáról indult el a rá bízott, de ellentmondásokkal terhelt feladatok betöltésére. Castaldo, Erdély védelmét szem előtt tartva, Aldanához Lippára, majd Tamáshidára küldte, de Temesvár eleste után, mielőtt még Aldana feladta volna

⁹² I. Ferdinánd király levele Castaldónak, Bécs, 1552. február 19. *Barabás*: Regesták, II. közl. 646. o.

⁹³ Erdély vezetőinek és népeinek felszólítása a szultánnal való együttműködésre (Edirne, 1552. február 15.). *Dávid*. – *Fodor* 2005. 264–267. o. A szultán fenyegető levele Balassának, 1552. február 20. *Barabás*: Regesták, II. közl. 646. o.; Kászon/Kászim pasa felszólítása Balassának a vajdaság ígéréssel, Lippa, 1552. február 24. Uo. 647. o.; Ahmát pasa levele Kendy Antalhoz, Báthory Andrásához, szászokhoz, székelyekhez, szófiai tábor, 1552. május 16. *Barabás*: Regesták, III. közl. 148. o.; Ahmát pasa újabb levele Temesvárról (1552. július). *Barabás*: Regesták, IV. közl. 278. o.; Szultáni fermán, 1552. augusztus 3–12. Uo. 280.; Ahmát pasa újabb levele az egri táborból. Uo. 652. o.

⁹⁴ 1552 hadi eseményeire: *Szántó* 1972.; *Szántó* 1985.; *Czímer* 1893.; *Gömöry* 1890.; *Szántó* 1968.

⁹⁵ Castaldo levelei I. Ferdinánd királynak, 1552. június 28. – 1553. január 4. *Barabás*: Regesták, IV–VI. közl. passim.

⁹⁶ I. Ferdinánd király levele Castaldónak, Bécs, 1552. augusztus 20. *Barabás*: Regesták, IV. közl. 284–285. o.

⁹⁷ Castaldo levelei I. Ferdinánd királynak a szászsebesi táborból, 1552. augusztus 31. és október 23. Uo. 290. o. és *Barabás*: Regesták, V. közl. 489. o.

Lippát, Eger védelmét tekintve elsődlegesnek, a vár alá rendelték.⁹⁸ Útja azonban a Tokaj melletti Rakamaznál végez ért, a Tiszán már nem kelt át, és onnan, táborba szállva értesítette Castaldót a nemesi felkelés sikertelenségéről.⁹⁹ Ezen Ferdinánd király felhívása sem tudott változtatni, hiába tette meg mind Balassa, mind az érintett megyék irányába.¹⁰⁰ A főkapitány kémek útján igyekezett információkhoz jutni az ostrom zajlásáról,¹⁰¹ és a körülményeket tekintve a fölmentés elmulasztásával nem vádolható. Sem Miksa Rimaszombatnál állomásozó serege, sem Bebek Ferenc az északi megyék katonaságával, sem pedig a Győrnél várakozó Móric szász választó nem indult Dobó megsegítésére.¹⁰² Balassa nem bocsátkozott harcokba, és november végére visszatért Erdélybe, Castaldo mellé, de ekkor már rá volt szorulva továbbra is gyógyulatlan sebesülésének ismételt kezeltetésére.¹⁰³ Azonban állapota az év végére sem javult, aminek okát Castaldo a feltehetőleg téves orvosi kezelésben látta.¹⁰⁴ Fölmerül a kérdés, hogy mennyire befolyásolta magatartását a vajdaságra vonatkozó szultáni ajánlat? Csapataival az oszmán sereg és az Erdélybe vezető utak között állomásozott, de támadó akciót nem fejtett ki. Megválaszolatlan kérdés marad, vajon hogyan alakult volna szereplése, ha Eger elesik, vagy ha az oszmánok előbb felhagynak az ostrommal és Erdély felé indulnak. Valójában Balassának a sebesülése abban az értelemben még előnyére is vált, hogy a kétoldalú ígéretek és parancsok között képtelen volt komolyabb tevékenység kifejtésére.

Az oszmánok egri kudarca és elvonulása valamelyest könnyített ugyan Castaldo és az erdélyi csapatok helyzetén, de a fosztogatások miatt továbbra is ellenségként tekintettek rájuk a tartományban. Balassa számára az erdélyi vajdai cím elnyerése, amit az előzmények ismeretében kétségtelenül igen óhajtott, Ferdinánd királyságában sem tűnt elérhetetlennek. Az év első felében a dunántúli főkapitányság átruházását Báthory András betegsége miatt nem halaszthatták tovább, az év végén és 1553. első hónapjaiban pedig a vajdai tisztség betöltése és ezzel Erdély kormányzati rendezése volt a soron következő feladat.¹⁰⁵ A tisztség kapcsán a magyarországi és erdélyi politikai paletta meghatározó alakjai kerültek szóba. A király elsősorban Castaldo véleményét tekintette mérvadónak, akinek Báthory ajánlott lehetséges személyeket. Ameddig lehetett, igyekeztek őt minél tovább a tisztségben maradásra bírni.¹⁰⁶ A lehetséges személyek között többen magyaror-

⁹⁸ Balassa Menyhárt levele Miksa főhercegnek, Torda, 1552. július 14. MNL OL X 896 Fasc. 65. fol. 131. (W 663); Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 236–237. o.

⁹⁹ Balassa Menyhárt levele Castaldónak a Rakamaz melletti táborból, 1552. október 12. MNL OL X 898 Miscellanea, Fasc. 425. fol. 56. (W 1301).

¹⁰⁰ *Szántó* 1968. 276. o.

¹⁰¹ Heney Miklós ónodi udvarbíró levele Balassa Menyhártnak, 1552. október 12. *Szádeczky* 1880. 488. o.

¹⁰² *Gömöry* 1890. 630. o.

¹⁰³ „Melchior Balassa ad vulnus suum curandum in Transilvaniam se recepit...” és „Melchior Balassa hic apud me est, et quia propter vulnus suum per aliquot dies dum sub medico erit.” – Castaldo levelei I. Ferdinánd királynak, Gyulafehérvár, 1552. november 20. és 23. MNL OL X 896 Fasc. 68. fol. 139. és 154. (W 665).

¹⁰⁴ „...et quia ex eius vulnere adhuc se male habet, quod ab inscitia medicorum istorum procedere suspicandum est.” – Castaldo levele I. Ferdinánd királynak, Gyulafehérvár, 1552. december 31. MNL OL X 896 Fasc. 68. fol. 211. (W 665)

¹⁰⁵ Báthory már 1552 őszén le akarta tenni a vajdaságot. Castaldo levele I. Ferdinánd királynak a szászsebesi táborból, 1552. október 11. *Barabás*: Regesták, V. közl. 486. o.

¹⁰⁶ Nuntiata domini Bathori vajvodae ad dominum Generalem per Marcum Antonium. 1553. február 8. (A továbbiakban: Nuntiata) MNL OL X 896 Fasc. 69. (W 666). Az iratból részletek közölve: *Barabás*: Regesták, VI. közl. 671–672. o.

szági jelöltek voltak: Nádasdy Tamás (akit Castaldo a legmegfelelőbbnek vélt),¹⁰⁷ Bebek Ferenc, Perényi Gábor, Báthory György, Székely Lukács, sőt még Zrínyi Miklós is, noha a horvát bánnal kapcsolatban jelezték mozdíthatatlanságát. Figyelembe kellett venni, hogy a katonai erények és szakértelem mellett a hivatali ügyekben is járatos személyre volt szükség. Az erdélyi urak közül Kendy Ferenc, somlyai Báthory András, Török János és Balassa Menyhárt jöhetett szóba, akinek jellemzése külön figyelmet érdemel. Báthory a főúr melletti érvelésében hangsúlyozta katonai rátermettségét, de jelezte, hogy a kormányzáshoz nem értőnek tartja. Emellett kiemelte kapzsi természetét, amelynek következtében képtelen szervitorokat tartani, illetve, hogy a lakosság nem kedveli őt, így összességében nem javasolta a vajdaságra.¹⁰⁸ A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy Balassa katonasága ekkor nem a saját famíliájából került ki, és korlátozott módon rendelkezhetett csak felettük, továbbá a rendes fizetés elmaradása miatt a későbbiekben szétszéledőben voltak.¹⁰⁹ Ez részben az állandó lakhely hiányából fakadt, ami miatt egyelőre még nem tudott a komolyabb érvényesüléshez elengedhetetlen rezidenciát és udvart kiépíteni, ami csak a későbbiekben változott meg. Castaldo mindazonáltal a vajdai feladatok megosztását, így a polgári és katonai ügyek külön személyekre ruházását lehetségesnek tartotta, amelyekre Kendyt és Balassát tudta volna elképzelni.¹¹⁰ A kérdésre, hogy a főúr helyett végül miért Dobóra esett a választás, az erdélyi hatalmi viszonyok és a főúri politikai orientáció ad választ. Valójában a vajdaság betöltésének és Erdély kormányzati rendezésének kérdését ekkor már az erdélyi uraknak a Szapolyai-párt hatalmi restaurációjára irányuló törekvései árnyékolták be és tették egyre nehezebbé.¹¹¹ A király és tanácsadói nyilván számoltak azzal, hogy amennyiben Ferdinánd uralmát tartósan szeretnék biztosítani, az Erdély legnagyobb birtokosainak számító két Szapolyai rokont – Balassát és Kendyt – nem biztonságos a tartomány vezetésére rendelni.¹¹²

A korszak politikai iskolájának remek dokumentuma Balassa Menyhárt levele testvéréhez, Zsigmondhoz.¹¹³ A királyfi visszahozatalára irányuló szervezkedés nem maradt titokban előtte, de a törekvéssel kapcsolatban félelmeinek adott hangot, ugyanis ha szerrinte ha ez bekövetkezik, akkor háború köszönthet Erdélyre. Ez valamelyest azt is jelzi, hogy Balassa miként viszonyult a Szapolyai családhoz. Ebben az esetben Ferdinánd király a rendkívül nehezen megszerzett eredményeket fegyverrel is igyekszik majd megvédeni, ám a két tábor beháborúja Erdély oszmán okkupációját vetítheti előre, a Buda végze-

¹⁰⁷ Castaldo levele I. Ferdinánd királynak, Gyulafehérvár, 1552. december 2. *Barabás*: Regesták, VI. 653. o.

¹⁰⁸ „Attamen non est homo [ti. Balassa – megj. tőlem V. N.], qui gubernare sciat, tantum avarus, quod servitores intertinere non possit, tam crudelis, quod omnibus regnicolis sit odio, et credit [ti. Báthory – megj. tőlem V. N.], quod non libenter ipsi in vajvodam acceptarent.” Nuntiata, fol. 60.

¹⁰⁹ Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 236–237. o. és Balassa Menyhárt levele Haller Péternek, Diód, 1553. február 26. Tudományos gyűjtemény, 12. kötet. (14. évf.) Szerk. *Vörösmarty Mihály*. Pest, 1830. 15. o.

¹¹⁰ Castaldo levele I. Ferdinánd királynak, Szamosújvár, 1553. február. 16. *Barabás*: Regesták, VI. 672. o.

¹¹¹ Castaldo levele I. Ferdinánd királynak, Kolozsmonostor, 1553. február 3. Uo. 668. o.

¹¹² Balassa 1555-ben Kendy Ferenc után már a második legnagyobb birtokos Erdélyben, a társvajda Dobó kevesebb portaszámmal bírt. *Oborni* 2002. 99. o.

¹¹³ „Továbbá k[egyelmednek] egyéb új hírt nem írhatok, hanem, hogy itt ez országban sokan hajlottak a János király fiához, be akarják ez országba hozni. De ha király Ófelsége, a mi kegyelmes urunk rá gondol, hát hiszem, hogy nem tehetik szerét annak, hogy behoznák. Mert ha behozzák, azt hiszem, hogy nagy háború lesz az országban, s félok, hogy úgy ne járna ez ország, mint Buda (bwda) jára, ha két párt lesz az ország.” Balassa Menyhárt levele Balassa Zsigmondnak, Diód, 1553. június 12. MNL OL E 200 4. tétel. A Balassa család tagjai által írt missziliksek, fol. 42r.

téhez hasonlatos körülmények miatt. Ennélfogva az erdélyi elit hatalmi szuverenitása és egzisztenciális helyzete valójában csak akkor lehetett viszonylagos biztonságban, ha a pártharcokat megakadályozzák és egységes politikai vonalvezetést követnek. A kellő informáltság hiánya és az oszmán politika kiszámíthatatlanságától való félelem lehetett a motiváció 1556-ban is, amikor János Zsigmondot és vele Izabella királynét visszafogadták. Az akcióban kulcsszerepet játszó Balassa a két pártra szakadást és ezzel végső soron az oszmánoknak Budánál már egyszer bemutatott „segítségét” igyekezett megelőzni azzal, hogy a Ferdinándhoz való hűségben végsőkig megmaradó Dobó vajdát és Bornemissza Pál erdélyi püspököt minél gyorsabban igyekezett eltávolítani.¹¹⁴ Hazájának és ezzel együtt érvényesülési kereteinek védelme volt a legfontosabb.

*

Balassa Menyhártnak az előbbi oldalakon bemutatott szerepére több szempontból is tekinthetünk. Kétségtelen, hogy a XVI. század derekán lejátszódott magyarországi események egyik kulcsfontosságú, reálpolitikus jellemű alakja volt, akinek a hatalomváltás harcaiban viselt dolgai eddig háttérben maradtak. Az 1540-es években megszerzett pozíciói a királyi és udvari érdekek akadályát jelentették, az adott régióban a végvárrendszer kiépítése és a kamarai igazgatás kiterjesztése csak várainak elfoglalásával valósulhatott meg. Erdélyi szereplését alapvetően az a cél határozta meg, hogy a száműzetésből helyreállítsa személyes hatalmát és ezzel együtt a családi tekintélyt. A hatalomváltás során kibontakozott harcokban személyes törekvései és a legfőbb hatalmi érdekek többször metszettek egymást, ami azt eredményezte, hogy Fráter György, Izabella és aztán korábbi üldözője, Ferdinánd szolgálatában egyaránt tevékenykedett. További vizsgálatokat igényelnek Balassa és Petrovics céljai, együttműködésükre vonatkozó terveik, mivel kérdéses, hogy mennyire tekintették ekkor reális opciónak a királyi család száműzetésből való visszatérését. Az 1549 és 1552 közötti évek harcai megteremtették a főúr személyes ellenfeleit is, sőt, tovább mélyítették a már meglévő ellenségeskedéseket.¹¹⁵ Ezek részben az 1558. augusztus 31-ről szeptember 1-jére virradóan bekövetkezett leszámolások előzményeiként is értelmezhetők.¹¹⁶ Erdély közjogi helyzete és belső hatalmi viszonyai ebben az időszakban még formálódtak, emiatt a családi kapcsolatokat, egyéni rátermettséget könnyen lehetett kamatoztatni. Talán túl könnyelműek lennénk, ha Balassa motivációját csakis a hatalmi pozíciók megszerzésével és anyagi érdekek előtérbe helyezésével azonosítanánk. A törökverő főúr nemcsak az erdélyi viszonyok ismeretében rendelkezett évtizedes tapasztalatokkal, hanem vélhetőleg Ferdinánd király magyarországi hatalmának határait és korlátait is ismerte. Száműzetése és kegyelemben fogadása, rövid erdélyi vajdasága, majd dunántúli főkapitánysága a hatalomváltás következtében formálódott belpolitikai helyzetet hozza közelebb hozzánk. Magatartása, a királlyal szemben tanúsított dac, az udvari érdekek ellenében, majd pedig védelmében betöltött szerepe valójában a kor rendkívül képlékeny politikai viszonyaiba engednek betekintést. Szerepvállalása megvilágítja, hogy a kora újkori magyar főúri politikai kultúra egyetlen esetben is sajátos struktúrát alkothatott a személyes és az országos érdekek hálójában.

¹¹⁴ Erről bővebben lásd: *Oborni* 2011. 74–86. o.

¹¹⁵ A Bebekkel fennálló konfliktust már említettem. A Kendy és Balassa közti ellentét alapját ekkor lényegében a vajdai cím birtoklása jelentette.

¹¹⁶ A politikai gyilkosság további körülményeire: *Horn* 2009. 174–175. o.; *Horn* 2012. 85–99. o.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 57	Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Libri Regii
E 156	Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara archivuma, Urbaria et Conscriptiones
E 185	Archivum familiae Nádasdi
E 200	Acta diversarum familiarum
P 1767	Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Családi fondok, levéltárak, Balassa család levéltára, Családtagok iratai
P 1815	Balassa család levéltára, Az Országos Levéltár által rendezett birtokjogi iratok
P 1987	Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Családi fondok, levéltárak, Illésházy család
X 1116	Mikrofilmek, Slovensky národný archív – Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony), Családok és uradalmak levéltárai, Révay család levéltárai, Révay család szklabinya-blatnicai ágának központi levéltára
X 896	Mikrofilmek, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten
X 898	Mikrofilmek, Miscellanea
OSzK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

BIBLIOGRÁFIA

- Acsády* 1890. *Acsády Ignác*: A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. Budapest, 1890.
- Bakács* 1971. *Bakács István*: Hont vármegye Mohács előtt. Budapest, 1971.
- Barabás*: Regesták *Barabás Samu*: Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. I–II. közlemény *Történelmi Tár*, 1891. 431–454., 639–659. o.; III., IV., V. és VI. közlemény Uo. 1892. 143–158., 267–291., 475–492., 651–683. o.
- Barta* 1984. *Barta Gábor*: Az erdélyi fejedelemség születése. Budapest, 1984.
- Barta* 1988. *Barta Gábor*: Vajon kié az ország? Budapest, 1988.
- Bánlaky* 1940. *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. XIII. rész. Ferdinánd és Szapolyay János ellenkirályok küzdelme; Az ezt követő nehéz idők; A török hódítások korszaka Szulejmán haláláig (1526–1566). Budapest, 1940.
- Bárdossy* 1943. *Bárdossy László*: Magyar politika a mohácsi vész után. Budapest, 1943.
- Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata, 1548–1552. Közreadja Szakály Ferenc. Ford. Scholz László.* Budapest, 1986.
- Bessenyei* 1997. *Bessenyei József*: Diósgyőr vára és uradalma a XVI. században: források. (Tanulmányok Diósgyőr Történetéhez 2.) Szerk. *Dobrossy István.* Miskolc, 1997.
- Bethlen*: Erdély története *Bethlen Farkas*: Erdély története. 2. k. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571). II–V. könyv. Ford. *Bodor András,* a jegyzeteket írta *Kruppa Tamás.* Budapest, 2002.
- Buzási* 1979. *Buzási János*: A Birodalmi levéltárak magyar vonatkozású iratai. I. k. 1. rész. A Birodalmi Udvari Tanács és a Birodalmi Udvari Kancellária levéltára. (Levéltári leltárak, 76.) Budapest, 1979.
- Czímer* 1893. *Czímer Károly*: Temesvár megvétele. 1551–1552. *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. (1893) 15–71., 196–229., 308–376. o.
- Dávid* 1998. *Dávid Géza*: Balassi János török kapcsolatai. *Századok*, 132. (1998) 909–915. o.
- Dávid – Fodor* 2005. *Dávid Géza – Fodor Pál*: „Az ország ügye mindenek előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552). Budapest, 2005.
- Eckhardt* 1943. *Eckhardt Sándor*: Az ismeretlen Balassi Bálint. Budapest, 1943.
- Bunyitay* 1904., 1906. Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. II. és III. k. Szerk. *Bunyitay Vincze.* Budapest, 1904. és 1906.
- Fallenbüchl* 1994. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. Budapest, 1994.
- Fallenbüchl* 1994. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Budapest, 1988.
- Forgách*: Emlékirat *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Ford. *Borzák István.* Budapest, 1982.
- Fraknoi* 1880. *Fraknoi Vilmos*: A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd alatt. I–IV. k. Budapest, 1880.
- Fráter György* leveles könyve *Fráter György leveles könyve. Közzéteszi Szilágyi Sándor. Történelmi Tár*, 1893. 250–290. o.
- Géresi* 1885. *Géresi Kálmán*: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. 3. k. Oklevelek és levelezések 1491–1600. Budapest, 1885.

- Gömöry* 1890. *Gömöry Gusztáv*: Eger ostroma 1552-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1890) 613–635. o.
- Gyárfás* 1880. *Gyárfás István*: Dobó István Egerben. (Értekezések a Történeti Tudományok köréből. 8. k.) Szerk. *Pesty Frigyes*. Budapest, 1880.
- Horn* 2009. *Horn Ildikó*: Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. Budapest, 2009.
- Horn* 2012. *Horn Ildikó*: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588). Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2012.
- Istvánffy* históriája *Istvánffy Miklós*: Magyarok dolgairól írt históriája I/2. k. 13–24. könyv. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Budapest, 2003.
- Jedlicska* 1897. *Jedlicska Pál*: Adatok erdódi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. Eger 1897.
- Kardos* 1960. Régi magyar drámai emlékek. I. k. Szerk. *Kardos Tibor*. Budapest, 1960.
- Károlyi* 1879–1880. *Károlyi Árpád*: Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok: IV. közlemény *Történelmi Tár*, 1879. 466–528. o., V. közlemény Uo. 1880. 57–96. o. és VI. közlemény Uo., 1880. 649–668. o.
- Károlyi* 1878. *Károlyi Árpád*: Okiratok és levelek a nagyváradi béke történetéhez, 1536–1538: a nagyváradi béke okmányai. *Történelmi Tár*, 1878. 715–817. o.
- Kenyeres* 2005. *Kenyeres István*: A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái, 61–64. kötet (1547–1550). *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* (Szerk. *Ujváry Gábor*), Budapest, 2005. 253–294. o.
- Kenyeres* 2008. *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Budapest, 2008.
- Komáromy* 1904. *Komáromy András*: Gersei Petheő János levelei Nádasdy Tamáshoz. 1550–1562. II. közl. *Történelmi Tár*, 1904. 400–433. o.
- Korpás* 1993. *Korpás Zoltán*: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552). *Fons*, 6. (1999) 3–129. o.
- Kőszeghy* 2008. *Kőszeghy Péter*: Balassi Bálint – Magyar Alkibiadész. Budapest, 2008.
- Laczlavik* 2012. *Laczlavik György*: Egy politikus főpap a 16. század első felében. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutása. Doktori disszertáció. (Kézirat.) 2012.
- Matunák* 1899. *Matunák Mihály*: Pálffy Miklós születéshelye Csábrág. *Századok*, 33. (1899) 72–75. o.
- Mályusz* 1923. *Mályusz Elemér*: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. II. közlemény. *Levéltári közlemények*, 1. (1923) 3–4. sz. 287–309. o.
- Neumann* 2007. *Neumann Tibor*: A Korlátköviék. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr, 2007.
- Oborni* 2002. *Oborni Teréz*: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. Budapest, 2002.
- Oborni* 2011. *Oborni Teréz*: Udvar, állam és kormányzat a kora újkor Erdélyben. Budapest, 2011.

- Pálffy* 1999. *Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története, 1526–1598.* Győr 1999.
- Pálffy* 2003. *Pálffy Géza: A Pálffy család felemelkedése a 16. században.* In: Pálfióvci v novoveku. Ed. *Anna Fundárková – Géza Pálffy.* Bratislava–Budapest, 2003. 17–36. o.
- Pálffy* 1997. *Pálffy Géza: Kerületi főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században.* *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288. o.
- Pálosfalvi* 2009. *Pálosfalvi Tamás: Bajnai Both András és a szlavón bánóság: Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513.* In: *Honoris causa: Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk. *Neumann Tibor – Rácz György.* Budapest–Piliscsaba, 2009.
- Papo – Németh* 2012. *Adriano Papo – Gizella Németh: György Martinuzzi Utyeszenics, primo principe di Transilvania?* In: „...éltünk mi sokáig ’két hazában’...” *Tanulmányok a 90. éves Kiss András tiszteletére.* Szerk. *Dáné Veronika, Oborni Teréz, Sipos Gábor.* Debrecen 2012. 57–66. o.
- Sarusi Kiss* 2008. *Sarusi Kiss Béla: A természet által megerősített vár. Murány végvár és uradalma a 16. század második felében.* Budapest, 2008.
- Szabolcsi* 1970. *Szabolcsi József: Az 1539–41. évi rendi mozgalom oka és célja.* *Századok*, 104. (1970) 300–320. o.
- Szabó* 2008. *Szabó Péter: „Virtus vulnere viret” – Sebtől díszlik a vitézség.* In: *Uő: Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon.* Budapest, 2008.
- Szádeczky* 1880. *Szádeczky Lajos: Adatok Eger ostromához 1552-ben.* *Századok*, 14. (1880) 487–490. o.
- Szántó* 1968. *Szántó Imre: A török sereg elvonulása Eger alól 1552-ben.* *Hadtörténelmi Közlemények*, új folyam 15. (1968) 261–280. o.
- Szántó* 1972. *Szántó Imre: A török 1551. évi őszi hadjárata a Temes-vidék és a Marosvölgy meghódítására.* *Hadtörténelmi Közlemények*, új folyam 19. (1972) 73–98. o.
- Szántó* 1985. *Szántó Imre: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk.* Budapest, 1985.
- Szentmártoni Szabó* 2003. *Szentmártoni Szabó Géza: Muthnok Mihály végrendelete (Pozsony, 1552. február 16.).* *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* (Szerk. *Ujváry Gábor*), Budapest, 2003. 6–10. o.
- Takáts* 1907. *Takáts Sándor: Műveltség-történeti közlemények. IV. Magyar rabok, magyar bilincsek. II. közlemény.* *Századok*, 41. (1907) 518–540. o.
- Tinódi Énekei* *Tinódi Sebestyén: VIII. ének. Enyingi Török János vitézsége; X. ének. Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése; XIX. ének. Az szalkai mezőn való viadalról.* In: *Uő: Krónika. S. a. r. Sugár István.* Budapest, 1984. 307–325., 351–370., 465–476. o.
- Venetianische Depeschen *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe. II. k. Hrsg. von Gustav Turba.* Wien, 1889.
- V. Kovács* 1970. *V. Kovács Sándor: Egy magyar humanista a mohácsi vész korában (Kálnai Imre).* *Irodalomtörténeti Közlemények*, 74. (1970) 661–667. o.
- Virovecz* 2013. *Virovecz Nándor: Válaszúton uralkodók között. Balassa Menyhért portréja mint főúri karriertípus.* In: *Paletta. I. Koraiújkortörténeti Diákkonferencia.* Szerk. *Fekete Bálint – Nyul Viktor.* Budapest, 2013. 7–23. o.